

PRO SENECTUTE

Ψυχολογική εισαγωγή

στήν ασφάλιση και προστασία τοῦ γήρατος

Ἑπό κ. ΣΟΦΙΑΣ Μ. ΓΕΔΕΩΝ

1. Εἰσαγωγικά

Ἐν ὁ αἰώνας μας ἀξίζει τὸ χαρακτηρισμὸ «Αἰώνας τοῦ Παιδιοῦ» γιὰ τὴ συστηματικὴ προστασία τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τὴ μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Παιδιοῦ—Παιδολογίας, Παιδαγωγικῆς, Παιδικῆς Ψυχιατρικῆς—κατὰ τὰ πρῶτα πενήντα χρόνια του, μὲ τὸ δεύτερο ἡμισὺ του μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἀποκαλέσωμε καὶ «αἰώνας τῶν γερόντων». Μᾶς τὸ δίνει, τόσο γιὰ τὴ σύντομη καὶ ἀποφασιστικὴ στροφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὰ ὑπερήλικα ἄτομα, ὅσο καὶ γιὰ τὰ κατὰ μέρος αἴτια ποῦ ὠθοῦν πρὸς αὐτὴ τὴ στροφὴ. Ἐννοοῦμε ὠρισμένα ἱστορικὰ καὶ πρὸ πάντων δημογραφικὰ δεδομένα, ποῦ ἔχουν κάμει ὀξύτερα στοὺς καιροὺς μας τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Κοινωνικὴ Πολιτικὴ, τὴν Ἀπασχόληση καὶ τὴν Κοινωνικὴ Ἀντίληψη.

Πρῶτο καὶ βασικὸ δεδομένο, ἡ «γήρανση τῶν πληθυσμῶν», ὅπως ὀνομάζομε τὴν μεγάλη ἀναλογία τῶν ἡλικιωμένων στὰ χρόνια μας, ποῦ λόγῳ κύριῳ ἔχει τὴν ὑψωση τοῦ μέσου ὄρου τῆς ἀνθρώπινος ζωῆς. Γνωρίζομε σήμερα, ὅτι οἱ σοβαρότερες αἰτίες τοῦ φαινομένου πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος στὴν πρόοδο ὠρισμένων ἐπιστημῶν, ὅπως ἡ Θεραπευτικὴ, ἡ Χειρουργικὴ, ἡ Φαρμακολογία καὶ ἡ Ὑγιεινὴ, ποῦ ἔχουν περιορίσει τίς αἰτίες τῶν θανάτων, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο στὴ βελτίωση ὠρισμένων συνθηκῶν ζωῆς, στὴν ὑψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου καὶ στὴν διάδοση γνώσεων ὑγιεινῆς, διαιτολογίας κ.τ.ῶ. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ προώθηση τοῦ προβλήματος τῆς ὑγείας πρὸς ἀποτελεσματικὰ λύσεις, ἔφερε σὲ φῶς προβλήματα ψυχολογικά, κοινωνικά, οικονομικά, ἀπὸ τὰ τῆς «γηράσεως τῶν πληθυσμῶν», ποῦ μεταβάλλει τὴ σύνθεση ἑνὸς πλη-

θυσμοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀριθμητικὴ ἀναλογία τῶν κατὰ μέρος ἡλικιῶν. Τὰ θεμελιώδη προβλήματα ποῦ δημιουργεῖ τὸ δημογραφικὸ αὐτὸ δεδομένο, εἶναι γνωστά. Μεγάλον ποσοστὸ ὑπερηλικῶν ἀποτελεῖ παθητικὸ στὶς κοινωνίες, γιατί σημαίνει ἐπιβάρυνση δυσανάλογη στοὺς Ἀσφαλιστικούς Ὄργανισμούς, ἐπιβάρυνση ποῦ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἐπωμίζεται ὁ ἐργαζόμενος μὲ τὶς εισφορὰς του. Ἄν μάλιστα ἔχωμε ὑπ' ὄψη μας καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀνηλικῶν ποῦ δὲν ἐργάζονται, ἀμέσως βλέπομε ὅτι στοὺς γηρασμένους πληθυσμούς ἐργάζονται καὶ δαπανοῦν οἱ ὀλιγώτεροι γιὰ χάρη τῶν περισσότερων (1). Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς Κοινωνικῆς Προστασίας ἐμφανίζονται ἐπίσης προβλήματα, ὅπως ἡ ἐπέκταση τῶν μέτρων περιθάλψεως, ἡ ἀνάγκη γιὰ περισσότερα στελέχη στὶς κοινωνικὰς ὑπηρεσίες καὶ μὲ ἀνάλογη κατάρτιση, ἀφοῦ περισσότερα μέλη τῆς κοινωνίας θὰ ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας—ἀν ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐλαφρύνῃ τὸ φορτίον ἀνθρώπινης δυστυχίας μέσα σ' αὐτήν. Καὶ ἄλλα προβλήματα, κοινωνικῆς καὶ ψυχολογικῆς φύσεως, βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη στὶς κοινωνίες μὲ τοὺς γηρασμένους πληθυσμούς.

Τὰ βασικὰ δημογραφικὰ δεδομένα, ποῦ ἀναφέραμε, ἔχουν προωθήσει τὴν ἀνάπτυξη τῆς «Γεροντολογίας», τῆς νέας ἐπιστήμης, ἢ μᾶλλον τοῦ συνόλου τῶν τομέων τῆς ἱατρικῆς, ὅσοι ἀσχολοῦνται συστηματικὰ καὶ σὲ βάθος μὲ τὴν ὀργανικὴ ὑπαρξή, τὴν ὑγιεινὴ καὶ τὴν θεραπεία τῶν ἀνθρώπων στὴ γεροντικὴ τους ἡλικία. Ὅμως ἡ φύση καὶ ἡ ἔκταση τῶν προβλημάτων, ποῦ ἔχει γενήσει στὶς κοινωνίες ἡ γήρανση τῶν πληθυσμῶν, εἶναι τέτοια, ποῦ νὰ μὴ μπορῇ νὰ τὰ λύσῃ ἡ πρόοδος τῶν ἱατρικῶν ἐπιστημῶν μόνη. Ὅλο καὶ περισσότερο τονίζεται σήμερα σχετικὰ ἡ σημασία τῶν ἐπιστημῶν, ποῦ ἐνδιατρίβουν σὲ προβλήματα καὶ δεδομένα πέρα ἀπὸ τὴν ὀργανικὴ τοῦ ἀνθρώπου ὑπαρξή, ὅπως οἱ ἐπιστῆμες τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, εἰδικώτερα ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Ψυχικὴ Ὑγιεινὴ. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψη ἡ σπουδὴ τῶν ἱκανοτήτων, τῶν ἀναγκῶν καὶ γενικώτερα τῶν ψυχικῶν ἀντιδράσεων τῆς γεροντικῆς προσωπικότητος, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ὅλη κοινωνικὴ ζωὴ, ἀποτελεῖ σήμερα ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς μελέτης τῶν ὀργανικῶν μεταβολῶν καὶ καταστάσεων, ποῦ χαρακτηρίζουν τὴν τελευταία φάση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἢδη ἄλλωστε στὴν καμπὴ πρὸς τὸ δεῦτερον τέταρτον τοῦ αἰῶνα μας, ἡ ἐπιστημονικὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα ἔστρεψε τοὺς προβολεῖς τῆς πρὸς αὐτήν (2). Ἡ ἔκταση τῶν ἐρευνῶν καὶ ἡ ἀντίστοιχη πρόοδος τους σήμερα ἀναμένεται νὰ προσφέρῃ

1) Στὶς Η.Π.Α. τὸ 1920 ἡλικία 50 ἐτῶν καὶ ἄνω εἶχαν τὰ 14,8% τοῦ πληθυσμοῦ τους. Τὸ 1950 τὸ ποσοστὸ αὐτὸ εἶχε ἀνέλθει σὲ 22%. Ἀνάλογα ποσοστὰ ἔχουν διαπιστωθῆ καὶ σὲ ἄλλες χώρες.

2) Ἡ παλαιότερη ἐπιστημονικὴ συστηματικὴ μελέτη τῶν ψυχικῶν ἀντιδράσεων τῆς γεροντικῆς ἡλικίας ὀφείλεται στὸν Ἀμερικανὸ ψυχολόγον G. Stanley Hall, ἕνα ἀπὸ τοὺς διασημότερους μαθητὲς τοῦ Γερμανοῦ ψυχολόγου Γουλιέλμου Wundt. Τὰ πορίσματά του, ποῦ στηρίζονται στὴν ἐπεξεργασία εἰδικῶν ἐρωτηματολογίου, καθὼς καὶ στὴν ἔρευνα βιογραφικῶν στοιχείων, συγκεντρώθηκαν στὸ βιβλίον του «Senescence», ποῦ κυκλοφόρησε τὸ 1924. Προηγήθηκε ἡ εἰδικὴ μονογραφία τοῦ R. M. Yerkes, γύρω στὴν πνευματικὴ ἀπόδοση στρατιωτικῶν διαφόρων ἡλικιῶν (1921), μὲ βάση τὸ ὑλικὸ ψυχολογικῶν μετρήσεων στὸν Ἀμερικανικὸ Στρατό.

πολλά στην επίλυση προβλημάτων που απασχολούν την Κοινωνική 'Αντίληψη και σχετίζονται με την 'Απασχόληση.

*'Εποψη Κοινωνικής Πολιτικής, 'εποψη Προνοίας και 'εποψη Οικονομική συγκλίνουν προς τις ίδιες σχεδόν βασικές αρχές χειρισμού των προβλημάτων τῆς γεροντικής ηλικίας και προς ώρισμένα, τῆς ίδιας φύσεως μέτρα. Τὸ πρόβλημα π.χ. νὰ ἐξευρεθοῦν δυνατότητες γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ψυχικῶν ἀναγκῶν τῶν γερόντων καὶ τὴ διατήρηση τῆς ψυχικῆς τους εὐεξίας εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀλληλένδετο πρὸς τὴν ἐπιταγὴ γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀποδόσεώς της, ἔτσι ὥστε ἡ γήρανση τῶν πληθυσμῶν νὰ μὴ ἐμφανίζη μεγάλο παθητικὸ στὶς κοινωνίες. 'Η ἀπασχόληση δηλ. τῶν γερόντων ὡς ἐργασία καὶ ὡς κοινωνικὴ προσφορά, ὅσων μποροῦν νὰ ἀποδώσουν καὶ ὅσο μποροῦν νὰ ἀποδώσουν, εἶναι μέτρο, πού ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς οἰκονομικὲς καὶ πρὸς ψυχολογικὲς—ἀνθρωπιστικὲς ἀπαιτήσεις.

2. Ἡ ρευστότητα τῶν διαχωριστικῶν γραμμῶν

Τὸ χρονικὸ σημεῖο, πού ἐγκαινιάζει τὴν περίοδο τῆς παρακμῆς, εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς. Δὲν εἶναι ἄλλωστε πάγιο. Δὲν προχωροῦν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν περίοδο αὐτὴ με τὸν ἴδιο ρυθμὸ. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἡ μετάβαση στὴ γεροντικὴ ηλικία, ἡ ἐμφάνιση καὶ ἐγκατάσταση τῶν συμπτωμάτων της, σωματικῶν καὶ ψυχικῶν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποικιλώτατους συντελεστῆς, πού διασταυρῶνουν τὶς ἐπιδράσεις τους ἐπάνω στὴ ψυχοσωματικὴ ὑπαρξὴ τῶν ἀνθρώπων. Θυμίζομε τὴν κληρονομικότητα, τὸ κλίμα, τὸ πῶς διαιτᾶται ὁ ἄνθρωπος, τὶς ἀσθένειες πού ἔχει περάσει, τὶς χρόνιες παθήσεις του, τὶς συνθηκὲς τῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας του. *'Ετσι συμβαίνει, ὥστε προχωρημένης ηλικίας ἄτομα νὰ εἶναι ζωτικώτερα ἀπὸ πολλοὺς νέους, πού ὡς νοσηροπία, διάθεση πρὸς τὴ ζωὴ καὶ ἀγωνιστικότητα δείχνουν «ἡλικιωμένοι» καὶ ἀπὸ τὰ τριάντα τους χρόνια.

*'Απὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ἐξ ὑποκειμένου βίωμα τῆς εἰσόδου τοῦ ἀτόμου στὴν περίοδο τῆς παρακμῆς, πού ὑπαγορεύει ἀντίστοιχὴ συμπεριφορὰ καὶ στάση, ὀρίζεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους κατὰ μέρος ὅρους:

*'Απὸ τὴν ἐποχὴ πού συμπίπτει νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς τύχες τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ τόπου του, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας του, ἀπὸ τὴ γενεὰ του με μία λέξη. Εἰδικώτερα, ἀπὸ κοινωνικοὺς—πολιτιστικοὺς ὅρους, ὅπως ἐκείνοι πού ἀφοροῦν τὴ θέση τοῦ ἀτόμου μέσα στὸ κοινωνικὸ σύνολο, τὸ ρόλο καὶ τὴ θέση τοῦ φύλου του μέσα σ' αὐτό, τὴν ἀστικὴ κατάστασή του κ.ο.κ. Οἱ ὅροι ὅμως αὐτοὶ δὲν ποικίλλουν μόνον κατὰ ἱστορικὲς ἐποχάς, ποικίλλουν καὶ κατὰ χώρες καὶ λαοὺς (1), ποικίλ-

1) 'Η διαμόρφωση τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς στὴν παλαιὰ Κίνα π.χ. δὲν ἐμποδίζει τὸ γάμο τῶν ἀρρένων γόνων, πρὶν γίνουσι ἱκανοὶ γιὰ βιοπορισμό. Εὐνόητο, ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς κινέζικης οἰκογένειας, καθὼς καὶ ἡ θέση τῶν κατὰ μέρος γενεῶν σ' αὐτὴν, ἐπηρεάζονται σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἔθος αὐτό, ἔτσι ὥστε τὰ τυπικὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων ὡς μελῶν τῆς κινέζικης οἰκογένειας νὰ εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ προβλήματα, πού μπορεῖ νὰ ἐμφανισθοῦν σὲ μία ἀμερικανικὴ π. χ. οἰκογένεια με τὴν ἴδια σύνθεση.

λουν και μέσα στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού, ποικίλλουν και κατά περιοχές της ίδιας χώρας. Ιστορικές εποχές και τοπικοί πολιτισμοί έχουν άλλωστε τη δύναμη να όρίζουν και τη σημασία των κατά μέρος ηλικιών στις κοινωνίες και τη σχέση μεταξύ τους, όπως άλλωστε όρίζουν και γενικώτερα τις απαιτήσεις, τις προσδοκίες και τις ανησυχίες του μέσου ανθρώπου.

Έξαρτάται ακόμη το έξ ύποκειμένου βίωμα της παρακμής και από την προηγούμενη άτομική ψυχική ιστορία του ανθρώπου. Η ψυχική ζωή αποτελεί άδιάσπαστη συνέχεια και ή κάθε στιγμή της περιλαμβάνει το παρελθόν.

Τα γεράματα λοιπόν δεν αποτελούν υπόθεση καθαρά χρονολογική ή ανατομική και φυσιολογική και έξ ίσου, αν όχι περισσότερο, υπόθεση ψυχολογική.

Τις δυσκολίες για τη χάραξη της διαχωριστικής γραμμής επιτείνει και το ότι δεν καταβάλλονται οί κατά μέρος λειτουργίες της ανθρώπινης ζωής, σωματικής και ψυχικής, όλες μαζί τον ίδιο καιρό. Άξίζει να σημειωθή σχετικά, ότι ώρισμένες ικανότητες παρουσιάζουν ελαφρή κάμψη πολύ πριν από την έπλευση του γήρατος (1).

Τέλος υπάρχουν πολλά ακόμη πράγματα που δεν μς είναι γνωστά για την ηλικία αυτή (2). Γενικά πάντως πιστεύεται από τους ειδικούς, ότι ό μέσος άνθρωπος στο δυτικό πολιτισμό άντικρύζει τις πύλες του γήρατος με την έβδομη δεκαετία της ζωής του, δηλ. από τα 61 χρόνια και έπειτα (3). Πλάι

1) Για τις ψυχοφυσιολογικές και τις πνευματικές λειτουργίες βλ. το έπόμενο κεφάλαιο.

2) Η Ψυχολογική Γεροντολογία βρίσκεται στις αρχές της, μπορούμε να πούμε. Η βιβλιογραφία δεν είναι πλούσια, ή έπιστημονικά βεβαιωμένη γνώση ελάχιστη σχετικά, οι δυσκολίες που από τη φύση του εμφανίζει το πρόβλημα, σημαντικές. Πολλά ακόμη προβλήματα περιμένουν τη λύση τους στον τομέα αυτόν και πολλά έρωτήματα προβάλλονται για άπόκριση. Σήμερα ό έρευνήτης άντιμετωπίζει τις ακόλουθες απαιτήσεις και δυσκολίες:

Την έπιλογή και τη βάσανο των προσφορωτέρων μεθόδων για τη συστηματική διερεύνηση των κατά μέρος θεμάτων της εποχής της παρακμής.

την παρακολούθηση της περιόδου στη δυναμική της πορεία, τη σπουδή δηλ. του πώς ξεελίσσεται το άτομο μέσα στα χρονικά της πλαίσια. Το ξεκίνημα, ή διάβαση των πύλων είναι πολύ διαφορετικά από τις μορφές άντιδράσεων, όταν έγγιζη το τέλος. Σε τελευταία άνάλυση, δεν υπάρχει μία γεροντική ήλικία αλλά περισσότερες.

τη μελέτη της περιόδου όχι μονωμένα αλλά με την παράλληλη ένταξη της μέσα στα πλαίσια και στην άλληλοχία των προηγούμενων περιόδων ζωής, την εξέτασή της ως άκραιο σταθμού μιάς όλόκληρης διαδρομής, τη συνάρτηση και τη σπουδή κάθε έκδηλώσεως της γεροντικής προσωπικότητας προς την προηγούμενη ζωή και βίωση του γέροντος. Η άντιμετώπιση των προβλημάτων από την εξέλικτική σκοπιά προάγει και τη μελέτη της γεροντικής προσωπικότητας στην ολόότητά της, τη σύλληψη της ιδιότυπης δομής της, πρό πάντων σε άτομικές περιπτώσεις ψυχολογικής διαγνώσεως.

Άσθένειες και έκφυλιστικές παθήσεις, του νευρικού και του κυκλοφοριακού συστήματος ίδιως, που συμπίπτουν με τα γεράματα, άλλοιώνουν την εικόνα της γεροντικής προσωπικότητας, κάνουν τα όρια άνάμεσα σε φυσιολογικό και παθολογικό να συγχέονται και δημιουργούν νέα, έπιπρόσθετα προβλήματα, που περιπλέκουν ακόμη περισσότερο τα πράγματα και δυσχεραίνουν την άναγωγή των φαινομένων και άντιδράσεων στον εξέλικτικό παράγοντα.

3) Πρβλ. Georg Destunis, Einfuerung in die medizinische Psychologie, σελ. 212 κ. έ. και 192, Berlin, 1955.

ὅμως σ' αὐτόν, θὰ συναντήσωμε καὶ τοὺς προνομιούχους, πού διατηροῦν ὅπως εἶπαμε τὶς δυνάμεις τοὺς ἀκμαῖες καὶ μετὰ τὴν ἑβδομη δεκαετία ζωῆς. Γι' αὐτό, μιλώντας γιὰ γεροντική προσωπικότητα δὲν ἐννοοῦμε τὸ ἄτομο ὠρισμένης ἡλικίας, ἀλλὰ τὸ σύνολο τῶν γνωρισμάτων καὶ συμπτωμάτων, ὅσα πραγματικὰ συνθέτουν τὴ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, πού οὐσιαστικὰ διατρέχει τὴν περίοδο τῆς παρακμῆς.

3. Ἡ κατάσταση τῶν ἱκανοτήτων

Ἡ κατάσταση τῶν ἱκανοτήτων στὰ πρόθυρα καὶ μὲ τὴν πρόοδο τῆς παρακμῆς, οἱ μεταβολές πού ἐνδεχόμενα τὴν προσημαίνουν, ὁ ρυθμὸς πού ἀκολουθοῦν, ἔχουν εἰδικώτερο ἐνδιαφέρον πρακτικοῦ χαρακτήρος, γιατί συνδέονται μὲ προβλήματα ἀπασχολήσεως καὶ ἐργασίας, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀσφαλίσεως, ζωῆς καὶ κατὰ ἀτυχημάτων ἐργασίας. Τὰ ἀκόλουθα δεδομένα εἶναι γνωστὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν ἱκανοτήτων κατὰ τὰ προχωρημένα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου:

Αὐξηση τῆς καματηρότητας, πού προχωρεῖ παράλληλα μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι προχωρημένης ἡλικίας ἄτομα καταπονοῦνται εὐκολώτερα ἀπὸ νεώτερα. Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἐμφανίζεται ὡς πρόβλημα γιὰ τὴ διάρκεια ἐργασίας προκειμένου γιὰ ὑπερήλικα ἄτομα, καὶ γιὰ τὸ χρονικὸ σημεῖο ἐπιδράσεως τῆς κοπώσεως ἐπάνω στὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας.

Ἐπιβράδυνση τοῦ φυσικοῦ ρυθμοῦ ἐνεργητικότητας. Οἱ ἀντιδράσεις ἐπιτελοῦνται βραδύτερα, ὅσο προχωρεῖ ἡ περίοδος τῆς παρακμῆς. Αὐτὸ παρατηρεῖται τόσο στὴν ἀντιληπτικὴ λειτουργία, στὴν κεντρομόλο δηλ. ἐνεργητικότητα, ὅσο καὶ στὴν κεντροφυγικὴ, δηλ. στὴ ψυχοκινητικότητα. Ὑπερήλικα ἄτομα ἀντιλαμβάνονται βραδύτερα καὶ ἀντιδροῦν βραδύτερα.

Ἡ ἐπιβράδυνση τῆς ἀντιληπτικῆς ἐνεργητικότητας σχετίζεται μὲ ἕνα ἄλλο βασικὸ δεδομένο: τὴν καταβολὴ τῶν λειτουργιῶν τῶν αἰσθητηρίων ὀρασεως, ἀκοῆς κ.λ., πού ἔχουν τώρα ἀπόδοση ποιοτικὰ χειρότερη. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε, ὅτι ἡ ὄραση ἀτόμων προχωρημένης ἡλικίας (70—89) ἔχει πιά πέσει στὰ 46% τῆς ὀξύτητας, πού διακρίνει ἄτομα ἡλικίας ἀπὸ 10 ἕως 17 χρόνων. Ἡ σκλήρυνση καὶ ἡ ξηρότητα τοῦ δέρματος ἐξ ἄλλου γίνεται αἰτία νὰ ἀπαμβλυνθοῦν τὰ αἰσθήματα πίεσεως κ.τ.δ.

Ἡ ἐπιβράδυνση τῶν κινητικῶν ἀντιδράσεων ἐπακολουθεῖ ἀργότερα.

Τὸ ποσοστὸ τῆς καταβολῆς τῶν ἱκανοτήτων τὸ βλέπομε στὸν πίνακα τῆς σελ. 6 πού περιλαμβάνει πορίσματα ἐρευνῶν καὶ μετρήσεων τοῦ Ἀμερικανοῦ ψυχολόγου G. H. Miles (1). Οἱ μεταβολές αὐτές, τὸ γεγονὸς μάλιστα ὅτι ἀρχίζουν νὰ σημειῶνονται καὶ πρὶν φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος στὴ γεροντικὴ περίοδο, ὑπαγορεύουν τὴν περιοδικὴ ψυχοτεχνικὴ ἐξέταση τῶν ἐργαζομένων, ἐκεῖ ἰδίως ὅπου πρόκειται γιὰ θέσεις, ἔργα καὶ εὐθύνες, στὰ ὁποῖα πλευρῆς

1) Πρβλ. G. H. Miles, Age and human ability, στὴν Psychological Review ἔτους 1933, τόμ. 40, σελ. 99—133. (Ὁ πίναξ καταχωρίζεται καὶ στὸ βιβλίο τῆς Florence Goodenough, Developmental Psychology, σελ. 572, N.Y. 1945.

Πίναξ

Καταβολή τών ικανοτήτων με την πρόοδο της ηλικίας

(Οι αριθμοί φανερώνουν ποσοστό επί τοις εκατόν του ανώτατου βαθμού απόδοσεως)

ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ		Η Λ Ι Κ Ι Ε Σ				
		10-17	18-29	30-49	50-69	70-89
Κινητικές αντιδράσεις	Όπτική όξυτητα	100	95	93	76	46
	Ίκανότητα να πιάνης και να κρατῆς κάτι	91	100	98	88	70
	Ταχύτητα περιστροφικῶν κινήσεων	90	100	97	89	72
	Ταχύτητα στήν αντίδραση τῶν δακτύλων	87	100	98	99	71
Νοημοσύνη	Συγκρίσεις και κρίσεις	72	100	100	87	69
	Έκμάθηση λαβυρίθου	95	100	92	83	55

τῆς ψυχοφυσιολογικῆς ἐνεργητικότητος, ὅπως οἱ παραπάνω, ἔχουν πρωτεύουσα σημασία. Σκοπὸς τῆς περιοδικῆς ψυχοτεχνικῆς ἐξετάσεως εἶναι ὁ ἔλεγχος τῆς καταστάσεως τῶν λειτουργιῶν στὰ καθέκαστά τους και ἐνδεχόμενα ὁ ἐφοδιασμός τῶν ἐργαζομένων με τεχνητὰ βοηθήματα ἢ ἡ ἀνατοποθέτησή τους σὲ ἄλλα ἔργα με διαφορετικὲς ἀπαιτήσεις.

Καταβολὴ ἐμφανίζουν ἐπίσης και οἱ λειτουργίες τῆς μνήμης. Βαθμιαία ἐξασθενεῖ ἡ ἰκανότητα γιὰ ἐντύπωση νέων στοιχείων και γιὰ τὴ συγκράτησή τους, ἐνῶ διατηροῦνται ὅσα σὲ περασμένα χρόνια ἔχουν ἐγχαραχθῆ. Νέες, με ἄλλες λέξεις, ἐντυπώσεις λησμονοῦνται εὐκολα, ἐνῶ παλαιότερες ἀναμνήσεις, και αὐτὲς πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ παιδικὰ χρόνια, διατηροῦνται ζωηρές. Γνωστὸ εἶναι ἄλλωστε, ὅτι ἀνθρωποὶ στὰ προχωρημένα γεράματά τους, ἐνῶ δὲ συγκρατοῦν οὔτε αὐτὰ ἀκόμη πού ἔχουν ζήσει τὴν προηγούμενη μέρα, ἀντίθετα, εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφηγηθοῦν με λεπτομέρειες γεγονότα πού ἔχουν συμβῆ πρὶν ἀπὸ δεκαετίες.

Σύμφωνα με συστηματικὲς πειραματικὲς ἔρευνες τῶν Shakow, Dockart και Goldman (1942) πού ἐπιβεβαίωσαν προγενέστερες ἐργασίες, ἡ καταβολὴ τῆς λειτουργίας τῆς ἐντυπώσεως γίνεται ἐντονώτερη ἀπὸ τὰ ἐξήντα χρόνια και ἔπειτα (1).

Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς λειτουργίας γιὰ ἐγχαράξη και συντήρηση νέων ἐντυπώσεων ἐμφανίζεται ἀκόμη πὺ ἐντονη, ὅταν πρόκειται γιὰ νέα στοιχεία πού βρίσκονται σὲ ἀντίθεση πρὸς σταθερὰ χαραγμένες παλαιότερες ἐντυπώσεις και

1) Οἱ ἔρευνες τῶν ἐπιστημόνων αὐτῶν στηρίζονται στὸ κριτήριο μνημονικῆς λειτουργίας τοῦ F. L. Wells (1923) πού χρησιμοποιεῖ ἐνδεκα τυπικὰ περιεχόμενα ἐντυπώσεως, παλαιότερης και πρόσφατης. Πρβλ. J. Mc V. Hunt, Personality and the Behavior Disorders, T. II, σ. 1007. N. Y. 1944. Περιγραφή σύντομη τοῦ τῆς Blépe στὸν Pierre Pichot, Les tests mentaux en psychiatrie, σελ. 47. Paris, 1949.

σφιχτοδεμένους προγενέστερους συνειρμούς. Οί νέες έντυπώσεις συγκρατούνται γιά πολύ λίγο χρονικό διάστημα, έπειτα όμως επανέρχονται και ισχύουν οί παλαιότερες. Πειραματικά έχει αποδειχθή, ότι νέα άτομα μπορούν να έντυπώσουν και να συγκρατήσουν γιά καιρό συνειρμούς όπως π.χ. $4 \times 9 = 35$ κ.τ.δ., ενώ τὰ γηραιότερα δέν τούς συγκρατούν. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, ο παλαιότερος συνειρμός $4 \times 9 = 36$ έχει, όπως λέμε στη ψυχολογία, «ήλικία», είναι δηλαδή βαθύτερα χαραγμένος με την επανάληψη και τή χρήση και αντίμαχεται τόν καινούριο (1). Η καθημερινή παρατήρηση πείθει και αυτή, ότι τὰ ίδια ισχύουν γιά τήν απόκτηση νέων συνηθειών ζωής, γιά τήν οικείωση πρὸς νέους τρόπους σκέψεως.

Γιά τή φυσιολογική ύποδομή του φαινομένου αυτού διατυπώνεται ή ακόλουθη υπόθεση: Πιθανώτατα οί φυσιολογικές αλλοιώσεις στο νευρικό σύστημα, που αποτελούν τή βάση τής λειτουργίας, να γίνονται με τήν πρόοδο τής γεροντικής ηλικίας λιγώτερο σταθερές, λιγώτερο ανεξίτηλες. Η φύση πάντως και ή ουσία τών μεταβολών αυτών είναι ακόμη άγνωστη στην επιστήμη.

Όσα έχουν λεχθή σχετικά με τις μνημονικές λειτουργίες, μās οδηγούν στο μεγάλης πρακτικής σημασίας πρόβλημα γιά τήν ικανότητα τών ηλικιωμένων γιά μάθηση. Η μελέτη τής μορφής αυτής ενεργητικότητας σε άτομα ώριμα έχει σημασία και γιά τις σχέσεις εργασίας και ευρύτερη κοινωνική, ιδίως σε χώρες με μεγάλο αριθμό αναλαφβήτων ενηλίκων ή ατόμων που έχουν ελλιπέστατη στοιχειώδη παιδείση. Ειδικές πειραματικές έρευνες έδειξαν, ότι ή ικανότητα γιά μάθηση, απόκτηση δηλ. γνώσεων, δεξιοτήτων και συνηθειών, διατηρείται και σε ώριμα άτομα καθώς και στα πρώτα χρόνια από τήν είσοδο στην γεροντική περίοδο. Η αντίληψη ότι προχωρημένης ηλικίας άτομα είναι ανεπίδεκτα να μάθουν, αποδείχθηκε ότι δέν ευσταθεί.

Η μάθηση είναι απόλυτα δυνατή, γιατί σ' αυτή, παράλληλα πρὸς τήν καθαρή λειτουργία έντυπώσεως, συνεργούν και άλλοι ψυχολογικοί συντελεστές. Ο πρώτιστος ανάμεσα σ' αυτούς είναι ή ισχυρή έσωτερική υπόκίνηση, ή συναισθηματικά φορτισμένη, όπως και ή ύπαρξη ζωηρού ενδιαφέροντος γι' αυτό που πρόκειται να εκμάθη ο ηλικιωμένος. Έπιδρά επίσης ή συνείδηση τής σκοπιμότητας που έχει ή μάθηση αυτή γιά τήν πρακτική ζωή του επί πλέον, ισχυρή θέληση γιά τήν εργασία που απαιτεί ή μάθηση, και πίστη στην ικανότητά του να μαθαίνη στην ηλικία που διατρέχει. Σημασία έχει ακόμη ή προηγούμενη καλλιέργεια τών ικανοτήτων τής διανοήσεως, ο βαθμός τής νοημοσύνης και τὸ πνευματικό επίπεδο, αν πρόκειται γιά πρόσκτηση γνώσεων ή γιά κατανόηση τεχνικών. Όταν συντρέχουν παράγοντες όπως οί παραπάνω, μάθηση μπορεί να επιτελεσθή και από προχωρημένης ηλικίας άτομα. Όταν αντίθετα εκλείπει κάθε έσωτερική υπόκίνηση ή διαφέρον, όταν ο ηλικιωμένος

1) Με τὸ πόρισμα αυτό συμφωνούν και τὰ δεδομένα τών έρευνών επάνω σε ζώα. Τὰ γηραιότερα κατοικίδια έξοικειώνονται δυσκολώτερα με «λαβυρίθους» νέους, κατασκευής που παρεκκλίνει από τούς λαβυρίθους, με τούς όποιους τὰ έχουν έξοικειώσει παλαιότερα πειράματα.

δεν πιστεύη στις δυνατότητές του, γιατί έχει υποβληθῆ με τὴν ἰδέα ὅτι οἱ μεγάλοι δὲ μαθαίνουν κ.λ. Ὅπου δηλ. δὲν ὑπάρχει ἡ συνεργασία τῆς ἐπιθυμίας ἐκείνου πού πρόκειται νὰ διδαχθῆ κάτι, τότε ἡ μάθηση εἶναι δυσχερέστατη. Ἄν συμβαίη νὰ ἀποτυγχάνη κάποτε ἡ προσπάθεια γιὰ ἐκπαίδευση ἐνηλίκων ἀτόμων, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει σ' αὐτούς ἡ ἐτοιμότητα γιὰ μάθηση, πού χαρακτηρίζει συνήθως τὰ παιδιὰ καὶ δὲν ἔχει κατάλληλα κεντρισθῆ τὸ διαφέρον καὶ ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτό.

Τὸ πόρισμα εἶναι σπουδαιότατο γιὰ τὴν πράξη τῆς ἐργασίας ὡς πρὸς τὴν ἀνατοποθέτηση ἐργατῶν ἢ τὴν οἰκείωσή τους με νέες τεχνικές, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐνηλίκων ἀτόμων. Μᾶς διδάσκει ποιὲς ψυχολογικὲς προϋποθέσεις πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν, ὥστε νὰ ἀφυπνισθῆ ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἐκπαίδευση καὶ ἡ θέληση γιὰ καταβολὴ προσπάθειας στὸ ἐνήλικο ἄτομο.

Τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱκανότητος γιὰ μάθηση διαφόρων στοιχείων πού ἀναφέρονται σὲ γνώσεις καὶ δεξιότητες, καθὼς προχωροῦν τὰ χρόνια, μελέτησε ἀπὸ τοὺς πρώτους ὁ Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Edward Thorndike (1) με τὴ βοήθεια εἰδικῶν πειραματικῶν μεθόδων ἐπάνω σὲ ὁμάδες σπουδαστῶν καὶ ἀναλφαβῆτων ἐνηλίκων. Τὰ κυριώτερα πορίσματα τῶν ἐρευνῶν ἐπάνω στὸ θέμα μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ ἀκόλουθα σημεῖα :

1. Ἡ ἱκανότητα γιὰ μάθηση δὲ βελτιώνεται πολὺ, πέρα ἀπὸ τὰ 15 χρόνια τῆς ζωῆς, τουλάχιστον στὸν μέσου τύπου ἄνθρωπο.

2. Ἡ ἀπόκτηση ἐμπειρίας ἐξακολουθεῖ σ' ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τὸ περιεχόμενό της αὐξάνεται με τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν.

3. Ἡ ἱκανότητα γιὰ μάθηση διατηρεῖται σὲ σταθερὸ περίπου ὕψος κατὰ τὴν τρίτη καὶ τέταρτη δεκαετία ζωῆς, δηλ. στὴν καθ' ἑαυτὸ ἡλικία τῆς ἀκμῆς.

4. Ἀπὸ τὰ 40 ἕως τὰ 60 ἀρχίζει βαθμιαία νὰ ὑποχωρῆ, ἀλλὰ ἡ μείωση τῆς ἱκανότητος εἶναι ἐλάχιστη καὶ τόσο βραδεία, ὥστε οἱ κατὰ μ.δ. διαφορὲς ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους τῆς ἴδιας ἡλικίας εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς διαφορὲς ἀτόμων διαφόρων ἡλικιῶν, διαφορὲς δηλ. πού ὀφείλονται στὴν πάροδο τῶν ἐτῶν ζωῆς.

5. Μετὰ τὰ ἐξήντα χρόνια τῆς ζωῆς ὁ ρυθμὸς τῆς καταβολῆς τῆς ἱκανότητος γίνεται γοργότερος.

6. Ἡ πάροδος τῆς ἡλικίας ἐπιδρᾷ σχετικὰ δυσμενέστερα προκειμένου γιὰ ἀπόκτηση δεξιότητος σὲ σύγκριση με τὴν πρόσκτηση γνώσεων.

7. Ὅπου συνεργεῖ προηγούμενη ἐμπειρία καὶ ἀνάλογη ἐξάσκηση, ἐκεῖ ἡ ἱκανότητα γιὰ μάθηση—ἐντύπωση καὶ διατήρηση τοῦ ἀποτυπωμένου στή μνήμη—εἶναι μεγαλύτερη.

8. Ἀντίθετα, ὅπου ἡ καινούρια μάθηση ἢ δεξιότητιὰ συγκρούεται πρὸς προηγούμενη ἐμπειρία ἢ μάθηση, ἐκεῖ, ὅσο μεγαλύτερο τὸ ἄτομο, τόσο δυσμενέστερο, τόσο μεγαλύτερη ἢ καταβολὴ προσπάθειας, γιὰ νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα (2).

1) E. L. Thorndike, Adult Learning. N.Y. 1928.

2) Πρβλ. καὶ τὰ ὅσα λέγονται στὴ σελ. 7.

Για τις ικανότητες τῆς διανοήσεως κατὰ τὴν ὥριμη περίοδο τῆς ζωῆς καὶ γιὰ τὴν ἀποδοτικότητα τῆς νοημοσύνης καθόλου ἀσχολήθηκε ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ σκέψη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ πολὺ πρὶν τὴν εἶχε ἑλκύσει ἡ σπουδὴ τους σὲ ἀνηλίκους. Μὲ τὴν κάθοδο τῶν Η.Π.Α. στὸν πόλεμο ἡ Ἀμερικανικὴ ἡγεσία ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν ψυχολόγων, γιὰ νὰ ὑποβάλλῃ σὲ ἐξέταση ὅσους εἶχαν προσκληθῆ ὑπὸ τὰ ὄπλα (1917). Ἡ ἐξέταση ἔγινε μὲ τὴν εἰδικὴ μέθοδο, ποὺ περιελάμβανε πολλὰ καὶ διαφόρων εἰδῶν θέματα, γνωστὴ ὡς «Army A» καὶ «Army B Examination». Στὴ γιγάντια αὐτὴ ἔρευνα—ἐξετάσθησαν 1.750.000 ἄνδρες—ποὺ τὰ στατιστικὰ δεδομένα της σχολιάσθησαν μετὰ τὸν πόλεμο ἀπὸ διαφορὰς ἀπόψεις (1), ἐπακολούθησαν καὶ ἄλλες εἰδικὲς ἐργασίες γύρω στὸ βαθμὸ τῆς νοημοσύνης ἐνηλίκων ἀτόμων, ψυχικὰ ὑγιῶν καθὼς καὶ ψυχοπαθῶν (2).

Οἱ στατιστικὲς τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν παρουσιάζουν μείωση τῆς ἀποδόσεως τῆς νοημοσύνης κατὰ τὴν πειραματικὴ τῆς ἐξέταση μὲ τέστ, μείωση ποὺ παρατηρεῖται μάλιστα πολὺ πρῶτα, ὅταν δὲν μπορῆ νὰ γίνῃ κἀν λόγος γιὰ καταβολὴ τῶν ἱκανοτήτων—ἤδη γύρω στὰ εἰκοσιπέντε χρόνια—ποὺ ἐπιτείνεται μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν καὶ προχωρεῖ μὲ ὀλοένα πιὸ γρήγορο ρυθμὸ ἀπὸ τὰ ἐξήντα χρόνια καὶ ἔπειτα. Τὰ πορίσματα αὐτὰ ξενίζουν ἀσφαλῶς. Γι' αὐτὸ καὶ ὀδήγησαν σὲ προσεκτικώτερη ἐξέταση τῶν ἀρχικῶν δεδομένων καὶ τὴ διατύπωση διαφορῶν ὑποθέσεων.

Ὁ δεῦτερος παγκόσμιος πόλεμος βοήθησε νὰ διατυπωθῆ κάποια ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου καὶ συγχρόνως ἐνίσχυσε τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ ἀφοροῦσαν σὲ μεθοδικὰ σημεῖα τῶν ἐρευνῶν. Καὶ ἰδοὺ πῶς: Σύγκριση τῶν δεδομένων τῶν ψυχολογικῶν ἐξετάσεων τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου πολέμου μεταξύ τους ἔδειξε τὴν ὑπεροχὴ τῶν κληρωτῶν τοῦ δευτέρου ὡς πρὸς τὸ βαθμὸ τῆς νοημοσύνης. Εἰδικώτερα, οἱ μέσοι δείκτες νοημοσύνης τῶν τελευταίων αὐτῶν δὲν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ πεντηκοστὸ ἑκατοστημόριο τῶν κληρωτῶν τοῦ πρώτου πολέμου, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ τριακοστὸ τρίτο. Οἱ μέσης δηλ. νοημοσύνης κληρωτοὶ τοῦ β' πολέμου εἶχαν καλύτερη θέση κατὰ δεκαεπτὰ ἑκατοστημόρια. Οἱ διαφορὲς ἐξηγήθησαν μὲ τὴν πνευματικὴ προώθηση τῶν μεγάλων μαζῶν στὰ χρόνια τοῦ μεσοπόλεμου. Ἄλλες δηλ. ἦταν πρὶν λίγες δεκάδες χρόνια οἱ συνθηκὲς τῆς παιδείας, χαμηλότερο τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο, πτωχότερες οἱ πνευματικὲς παρορμήσεις ἀπὸ τὸ περιβάλλον, περιωρισμένες σὲ ἕκταση κ.τ.δ. Τὸ ἴδιο λοιπὸν καὶ οἱ διαφορὲς ποὺ εἶχαν διαπιστωθῆ ἀνάμεσα στοὺς διαφορῶν ἡλικιῶν κληρωτοὺς τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου εἰς βάρος τῶν μεγαλύτερων, καθὼς καὶ στὶς ἔρευνες ποὺ ἐπακολούθησαν, ἴσως νὰ μὴ φανερώσουν ὑποχώρηση τῆς νοημοσύνης μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν ἀλλὰ νὰ κατοπτρίζουν ἀπλὰ διαφο-

1) Βλ. τὴ μελέτη τοῦ R. M. Yerkes, Psychological Examining in the U.S. Army. Ἐκδ. National Academy of Sciences, 1921.

2) Ἐρευνες τῶν F. D. Wriesma (1930), τῶν W. R. Miles καὶ C. C. Miles (1932, 1933, 1935), τῶν Jones καὶ Conrat (1935), τοῦ G. C. Gilbert (1935 καὶ 1941), τοῦ D. Wechsler (1935 καὶ 1936) τῶν Weisenberg, Roe καὶ Mc Bride (1936) τῶν Shakow καὶ D. Goldman (1938) κ.ά.

ρές ομάδων άνομοιογενών μεταξύ τους, που όφείλονται σε έξωγενή αίτια, κοινωνικής και πολιτιστικής φύσεως. Ο καλύτερος λοιπόν τρόπος από μεθοδική άποψη για την εξέταση του προβλήματος, αυτός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα, γιατί θα απέμώνανε τον παράγοντα της ηλικίας, θα ήταν ή περιοδική εξέταση των ίδιων ατόμων—πράγμα βέβαια που παρουσιάζει πολλές δυσκολίες.

Οί γνώμες των έπιστημόνων σήμερα διχάζονται. Άλλοι παραδέχονται ως πραγματική τή μείωση των ίκανοτήτων, που ξεετάζονται με τὰ τέστ της νοημοσύνης, καθώς προχωρούν τὰ χρόνια, όπως π.χ. ό D. F. Vincent (1) κ.ά., άλλοι πάλι την άποκρούουν, δέχονται μάλιστα και βελτίωση της άποδόσεως στα χρόνια της άκμης σε σύγκριση με τὰ χρόνια της άναπτύξεως (2). Όμως όλοι φαίνεται να συμφωνούν σε ένα σημείο, σημαντικό από πρακτική άποψη: Τὰ πορίσματα προέρχονται από πειραματικές ξεετάσεις, δέν κατοπτρίζουν την άποδοτικότητα των ενηλικών σε περιστάσεις της καθημερινής ζωής και έργασίας, που έπιστρατεύουν τή νοημοσύνη· δέν προδικάζουν λοιπόν την άποδοτικότητα άπόλυτα. Στις περιστάσεις αυτές συνεργούν και άλλοι ψυχικοί παράγοντες, όπως π.χ. γνώση που σωρεύεται με τὰ χρόνια, πείρα από τή ζωή και ειδική πείρα από τήν έργασία, ξεάσκηση της διανοήσεως και οικείωση με ώρισμένα περιεχόμενα άποδόσεως, έσωτερικές ύποκινήσεις, που δέν είναι εύκολο να λειτουργήσουν σε πειραματικές περιστάσεις κ.τ.ό.

Όλα αυτά οδηγούν την πράξη της Ψυχολογίας της Έργασίας στο συμπέρασμα, ότι επιβάλλεται έφεκτικότητα ως προς την έρμηνεία και χρησιμοποίηση των δεδομένων ξεετάσεων με τέστ νοημοσύνης, όταν πρόκειται για έπιλογή ατόμων διαφόρων ηλικιών, όταν δηλαδή ώριμα άτομα συναγωνίζονται για πρόσληψη με νέους γύρω στα είκοσι χρόνια τους. Στην πραγματικότητα της έργασίας μικρή ύστέρηση σε ένα τέστ μπορεί να ξεουδετερωθή από τους λοιπούς ψυχολογικούς παράγοντες, που αναφέραμε ήδη, με άποτέλεσμα μιá καλύτερη άπόδοση. Όπως και άν έχη, ή σύγκριση των άποτελεσμάτων των ξεετάσεων με τέστ νοημοσύνης πρέπει να γίνεται και προς τους γνώμονες που αντιστοιχούν στην ομάδα ηλικίας του ύποψήφιου.

Άλλο πόρισμα, που ενδιαφέρει την πράξη της έργασίας, είναι ή ύπαρξη πολύ μεγάλων διαφορών ανάμεσα στα άτομα, ως προς τον ρυθμό που έμφανίζει ή κάμψη της άποδοτικότητας της νοημοσύνης, πολύ μεγαλύτερων παρά σε όποιοδήποτε άλλο τομέα της πνευματικής ενεργητικότητας. Οί ειδικοί δέχονται, ότι κατά κανόνα ύπάρχει πιθανότητα να διατηρήσουν άκμια τή δημιουργική δύναμη και την πνευματική διαύγεια, άκόμη και σε προχωρημένη ηλικία, δύο κατηγορίες ατόμων:

έκείνοι που χρησιμοποιούν έντατικά και συστηματικά τις πνευματικές

Πρβ. D. F. Vincent, Age and Test Performance. London, 1952, *Έκδ. Έθν. Ίνστιτούτου Βιομηχανικής Ψυχολογίας.

2) Πρβλ. την έπισκόπηση της Nancy Bayley, A New Look at the Curve of Intelligence. Ets Educational Testing Review, N.Y. 1956.

τους δυνάμεις κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους είτε και έξω από αυτό· και εκείνοι που έχουν προικισθή με μεγάλες διανοητικές ικανότητες — οι προνομιούχοι του πνεύματος (1). Η Ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος μάς δίνει τέτοια παραδείγματα, όπως ο Κάντιος, ο Γκαίτε, ο Ήντισον, ο Ροκφέλερ, ο μουσουργός Λίστ, από τους αρχαίους ο Σοφοκλής κ.ά. Τα δεδομένα αυτά της έμπειρίας έχουν επιβεβαιωθεί από ειδικές ψυχολογικές έρευνες, που αναφέρονται είτε σε μονωμένες προσωπικότητες της Ιστορίας των γραμμάτων, των έπιστημών και της τέχνης, όπως οι έρευνες της σχολής της Βιέννης από την καθηγήτρια Ch. Buehler και ομάδα μαθητών της (2) είτε σε κατηγορίες έργατων του πνεύματος, όπως η έρευνα του Αμερικανού Lehman (3) κ.ά.

Για το μέσο τύπο ανθρώπου έχει γίνει παραδεκτό, ότι η πνευματική αποδοτικότητα δείχνει πραγματικά κατά μέσον όρον ύποχώρηση από το έξηκοστό ή εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του και έπειτα. Ο ρυθμός και ο βαθμός καταβολής των πνευματικών ικανοτήτων είναι αντίστροφα ανάλογος προς το αρχικό ύψος του βαθμού της νοημοσύνης του (4).

4. Προβλήματα προσαρμογής - συναισθηματικές αντιδράσεις

Είναι φανερή η σχέση ανάμεσα στην ύποχώρηση των κατά μέρος ικανοτήτων, ιδίως της ικανότητας για έντύπωση νέων εικόνων σε συνδυασμό με την «ήλικια» των παλαιών από το ένα μέρος, και στην έλλειψη ψυχικής πλαστικότητας, στη δυσχέρεια προσαρμογής από το άλλο, που αποτελεί γνώρισμα χαρακτηριστικό του προχωρημένης ηλικίας ατόμου. Πραγματικά, η ζωή γύρω στο γέρο εξελίσσεται, χωρίς αυτός να μπορεί να συμβαδίση· ο χρόνος κυλά και τον αφήνει πίσω με έξεις ζωής και σκέψεως που από τους νεώτερους κρινονται αναχρονιστικές. Σε έποχές ιδίως που τις διακρίνουν απότομες αλλαγές, όπως η δική μας έποχή, που συνθήκες ζωής και απόψεις μπορεί να μεταβληθούν ριζικά μέσα στα πλαίσια μιās μόνης γενεάς και βρίσκουν τον ηλικιωμένο άνετοιμο, γιατί δεν έχει οικειωθεί ψυχικά από τα νεανικά του χρόνια στο καθεστώς των γοργών εξελίξεων, οι δυσκολίες προσαρμογής είναι ακόμη μεγαλύτερες (5). Η διάσταση τότε ανάμεσα σε έξωτερική πραγματικότητα και έσω-

1) Pichot, έ.ά. σελ 32 κ.έ.

2) Charlotte Buehler: Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem, Έκδ. β' Goettingen, 1959.

3) Μνεία έ.ά. σελ. 68.

4) Πρβλ. G. L. Miles and C. C. Miles, κ.ά.

5) Απότομες ανέλιξεις, απότομες μεταβολές των όρων ζωής και εργασίας, μαζί με τα προβλήματα προσαρμογής που γεννούν, συνεπιφέρουν κινδύνους και προβλήματα ψυχικής ύγείας, ακόμη και σε νέους ανθρώπους. Ψυχίατροι μελέτησαν τις συναισθηματικές διαταραχές Αφρικανών, που πιέστηκαν ν' αλλάξουν γρήγορα και ριζικά, μέσα σε μιā γενεά, μορφές ζωής και εργασίας κάτω από τις απαιτήσεις ενός διαφορετικού από το δικό τους πολιτισμού. Με τα θέματα αυτά έχει ασχοληθή ειδικό σεμινάριο, που ώργανώθηκε κάτω από την αιγίδα της Διεθνούς Όργανώσεως Ύγείας («Organisation Mondiale de la Santé») στο Brazzaville της Ν. Αφρικής.

τερική εικόνα του κόσμου, όπως την έχει χαράξει ή πολύχρονη πείρα και βίωση, είναι ακόμη πιο αισθητή, ή ψυχική απόσταση ανάμεσα σε γενεές ακόμη πιο έκδηλη.

Η διάσταση αυτή καθώς και η αιτία της, ή δυσκαμψία και ανεπάρκεια της ικανότητας για προσαρμογή εύνοητο είναι ότι δε μένουν χωρίς προεκτάσεις, τόσο στον έσωτερο κόσμο του ηλικιωμένου όσο και στις σχέσεις προς τους συναθρώπους του. Δημιουργούν καταστάσεις ως προς τη θέση του μέσα στην κοινωνία και αντίστοιχα προβλήματα συμβιωτικά και συναισθηματικά. Πώς αντιδρά ή γεροντική προσωπικότητα σ' αυτές τις δυσκολίες;

Έτσι φθάνομε στο θέμα των βιώσεων και συναισθηματικών αντιδράσεων της γεροντικής προσωπικότητας—θέμα πιο σοβαρό από την καταβολή των ικανοτήτων καθ' εαυτή. Βιώσεις όδυνηρές, συναισθήματα άρνητικά, διαψεύσεις χωρίς προοπτικές και χρονικά περιθώρια αναπροσαρμογής αποτελούν κίνδυνο για τη διατήρηση της ψυχικής ευεξίας, οδηγούν ένδεχόμενα και σε γρήγορη αποδιοργάνωση της ψυχικής ζωής του γέρου.

Γενικά, παραδοχή νέων πραγμάτων, εκείνων ιδίως που υπάρχει κίνδυνος να μπουν στη ζωή του ηλικιωμένου και να απαιτήσουν αλλαγή συνηθειών, είναι κάτι το πάρα πολύ δύσκολο, κάτι το ψυχικά απαράδεκτο γι' αυτόν.

Ειδικότερα, ή παραδοχή νέων μορφών ζωής και εργασίας μαζί με το βασικό πρόβλημα προσαρμογής που γεννά για τον προχωρημένης ηλικίας άνθρωπο, έχει και άλλο, όδυνηρό γι' αυτόν επακόλουθο. Όσο ισχυρα τα παλαιότερα πράγματα, ή πείρα του είχε αξία, μπορούσε να αξιοποιηθή κοινωνικά και μαζί μ' αυτό κι ο ίδιος ένιωθε να του δίνουν σημασία. Όμως για τα νέα πράγματα ή παλιά πείρα δεν μπορεί να αξιοποιηθή και μαζί με την άχρηστευσή της ο γέρος ζή το άποκαρδιωτικό βίωμα του κοινωνικού παραμερισμού, ακόμη και στο ρόλο του συμβούλου και οδηγητή, ρόλο έσχατο που του απομένει μέσα στα πλαίσια της συμβίωσης. Έτσι νιώθει τον έαυτό του άπομαχο, άοπλο, άπογυμνωμένο από ό,τι έδινε στην ηλικία και στη γενεά του έως τώρα τη νόμιμη θέση της στην ενεργό κοινωνική ζωή.

Τους ψυχικούς κινδύνους και τη ψυχική κατάσταση του παραμερισμού τα κάνει σαφή το ακόλουθο παράδειγμα:

Ο πάππος, πεπειραμένος τεχνίτης, εισάγει τον έγγονό του στην τέχνη τους, που είναι οικογενειακό τους προνόμιο. Η πείρα για τα υλικά και τις τεχνικές κατεργασίας τους, για τα εργαλεία και τη χρήση τους, για τους κατάλληλους χειρισμούς, για τις σχέσεις ακόμη, που αναπτύσσει ανάμεσα στους ανθρώπους ή μορφή της εργασίας, είναι πολύτιμος οδηγός για το νέο τεχνίτη. Σέβεται έτσι και λογαριάζει τον ηλικιωμένο κι αυτός πάλι βλέπει την προσφορά του να εκτιμάται, τον έαυτό του να έχη αξία κι ακόμη, την ύπαρξή του να μεταβιβάζεται στο νέο άνθρωπο και να έπιζή. Όμως εισάγεται ή μηχανή, το έπάγγελμα βιομηχανοποιείται, ή διαδικασία έχη αυτόματοποιηθή. Άλλες οι τεχνικές της εργασίας, άλλες οι απαιτήσεις για το νέο τεχνίτη, άχρηστα πια και ή πείρα και ή δεξιοτεχνία του παλαιού. Δεν τον ρωτά

κάνεις τώρα, αλλά ούτε κι ο ίδιος είναι σε θέση να κάνει υποδείξεις. Ο καινούριος κόσμος τῆς ἐργασίας, ὅπως διαμορφώνεται, τοῦ ἔχει γίνει ξένος.

Στὰ πλαίσια τῆς οικογενειακῆς ζωῆς ἡ ἀντίθεση τῶν γενεῶν (1) γίνεται ἀκόμη πιὸ χτυπητὴ σὲ δύο τυπικὲς περιπτώσεις: Σὲ κοινωνίες πού οἱ ἄνθρωποι ἀργοῦν νὰ σχηματίσουν δική τους οἰκογένεια καὶ τεκνοποιοῦν σὲ σχετικὰ ὠριμότερη ἡλικία· καὶ σὲ κοινωνίες πού κρατεῖ τὸ ἔθος νὰ συζοῦν κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη ἐπάλληλες γενεές ὠριμων ἀτόμων, ἄνθρωποι ἡλικιωμένοι μαζί με ἄνθρώπους πού ἀνήκουν στὸ σύγχρονο κόσμο, ἔχουν ζυμωθῆ με ἐποχὴ ἄλλη, διαφορετικὴ, τὴ νέα, ξένη ψυχικὰ πρὸς τὸν ἡλικιωμένο. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς περιπτώσεις εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία.

Καὶ τώρα τὸ ἐρώτημα: Ποιὰ ἄλλα ψυχικὰ προβλήματα εἰδικώτερα ἐπιγεννοῦν ἡ διάσταση πρὸς τὴ πραγματικότητα καὶ τὰ ἐπακόλουθά της στὶς σχέσεις τοῦ γέρου πρὸς πρόσωπα καὶ πράγματα; ἡ συναίσθηση ὅτι οἱ ἱκανότητες ὑποχωροῦν, ἡ πείρα ἀχρηστεύεται καὶ ὁ κοινωνικὸς παραμερισμὸς;

Ἡ ψυχικὴ κατάσταση πού πρώτη πιθανώτατα ἐπιγεννᾶται, εἶναι ἡ ἐξασθένηση τῆς συναισθηματικῆς ἀσφάλειας, με διάφορο βαθμὸ συνειδητότητας στὰ κατὰ μέρος ἄτομα, πτώση τοῦ ἠθικοῦ καὶ παράλληλα συναίσθημα ψυχικῆς μονώσεως. Ἡ παρουσία τους ἐπακολουθεῖται συχνὰ ἀπὸ ἄλλες τυπικὲς γιὰ τὴν περίσταση ψυχικὲς ἀντιδράσεις καὶ δίνει σ' αὐτὲς ἀνάλογα περιεχόμενα. Στὴ συνέχεια αὐτὴ θὰ συναντήσωμε μορφὲς ἐκλογικεύσεων καὶ ἀναπληρώσεων καὶ τέλος μορφὲς «ἐπιστροφῶν», ἐπανάληψη δηλ. μορφῶν συμπεριφορᾶς χαρακτηριστικῶν γιὰ προγενέστερα στάδια ψυχικῆς ἐξελίξεως.

Συνηθέστατη ἀντίδραση εἶναι ἡ ἀρνητικὴ στάση πρὸς ὅ,τι νέο καὶ πρὸς τοὺς φορεῖς του, ἡ ἀποδοκιμασία του, ἡ αὐξημένη ἐπικριτικὴ διάθεση γενικώτερα· ἡ ἐπιμονὴ τοῦ γέρου σὲ ὅσα ξέρει καὶ σὲ ὅσα ἔχει συνηθίσει, ἡ παραίτηση ἀπὸ κάθε προσπάθεια, ἔστω καὶ μερικώτερης, προσαρμογῆς. Πιστεύοντας, ὅτι τὰ ὅσα αὐτὸς γνωρίζει εἶναι καὶ παραμένουν πάντα καλύτερα ἀπὸ τὰ νέα,—καὶ πάντως ὄχι «χειρότερα», ὄχι «ξεπερασμένα»— τονώνει τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφάλειας καὶ συγκρατεῖ τὸ ἠθικὸ του, πού τὰ κλονίζει, ὅπως εἴπαμε, ἡ ἀνεπάρκειά του νὰ προσαρμοσθῆ, ἡ διάστασή του πρὸς τὴ γύρω ζωὴ καὶ ἡ στάση τῶν νεώτερων πρὸς τὸν κόσμο τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῆς πείρας του. Ἀφοῦ οἱ παλιές ἀξίες εἶναι ἀνώτερες ἀπὸ τίς νέες καὶ ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ὁ συντηρητῆς τους, αἰσθάνεται ὅτι διατηρεῖ τὸ γόητρό του στὴν κοινωνία. Περιττὸ νὰ θυμίσωμε ὅτι κατὰ κανόνα πρόκειται γιὰ ἐκλογικεύσεις, τυπικὴ μορφή ἀντιδράσεως σὲ παρόμοιες ψυχικὲς βιώσεις. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἡλικίας, ἡ μεγάλη συντηρητικότητα, ἡ διατήρηση τῶν καθιερωμένων καὶ ἡ ἀντίσταση στὶς μεταβολές: ἀντίσταση παθητικὴ—μὲ τὴ μὴ συμμόρφωση—καὶ ἀντίσταση ἐνεργητικὴ—μὲ τὸν ἐξοστρακισμό τοῦ νέου καὶ τὴν ἀπαγόρευσή του. Σὲ κοινωνίες καὶ σὲ

1) Περισσότερα γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν γενεῶν βλ. σὲ Σοφίας Μ. Γεδεών, Τὸ πρόβλημα τῶν γενεῶν καὶ ἡ ἐποχὴ μας. Περιοδικὸ «Παιδεία», τόμ. Α', 1946—1947, σελ. 195 κ.ε.

άνθρώπινα σύνολα, όπου ή παράδοση και ό βαθμός τής ανάπτυξεως δίνει στη γενεά που φεύγει αυτή τή δύναμη, εκεί όπου μπορεί να μη παραδεχθῆ καινοτομίες και να συγκρατήση για κάποιο ακόμη χρονικό διάστημα τις παλιές μορφές ζωής και έργασίας, να παρεμποδίση τὸ νέο, αυτό παρατηρεῖται κατά κανόνα. Έτσι ή γενεά που παρέρχεται, κατορθώνει να ζῆ σε ένα κόσμο που γνωρίζει και ἔχει συνηθίσει, σε ένα κόσμο πρὸ πάντων που ή πείρα της ἔχει βαρύτητα, που δὲν τῆς ἔχει ἀφαιρεθῆ τὸ κοινωνικό κύρος οὔτε ή ἡγεσία και τὸ προβάδισμα στη ζωῆ τῆς κοινότητος. Τότε αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ της σε μεγαλύτερη συναισθηματικῆ ἀσφάλεια, που τὴν ἐξασθενεῖ τὸ νέο που δὲν μπορεί να παρακολουθῆ. Γιατί τὰ γεράματα δὲν εἶναι μόνον ἕνα ψυχικό καθεστῶς· ὑπῆρξαν πάντοτε κάτι πολὺ περισσότερο : ἕνας κοινωνικός ρόλος. Γι' αὐτὸν τὸν κοινωνικό ρόλο, για να διαφυλαχθῆ, για να μη περιορισθῆ ή σημασία του ἀγωνίζονται τὰ γεράματα. Παρόμοιες τάσεις γίνονται περισσότερο ἐκδηλές σε ἐποχές και σε χώρες με ἀργή σχετικὰ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀγροτικῆς μορφῆς οἰκονομία στην ἐκβιομηχάνιση και τις ἀνάλογες μορφές ζωῆς που ἐπιβάλλει, όπου τὸ κύμα τοῦ ἐκμηχανισμοῦ δὲν κατακλύζει ἀπτότομα τὴ ζωῆ και τὴν ἐργασία τῶν ἀνθρώπων — ὅπως στην ἑλληνικῆ ὑπαιθρο (1).

Συναφῆς εἶναι και ή στάση πολλῶν ἡλικιωμένων—αὐτῶν ἰδίως που συμβαίνει να εἶναι φύσεις ἀρχικῆς—που δὲν ἀποφασίζουν εὐκολα να παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους. Κρατοῦν πόστα, θέσεις και ἀξιώματα, δὲν καταθέτουν τὴν ἡγεσία, δὲν ἀπεκδύονται τὴν αὐθεντία. "Ὅσο εἶναι στὸ χέρι τους και ὅσο ἀντέχουν ακόμη οἱ δυνάμεις τους, δαπανοῦν ὅλη σχεδὸν τὴν ὑπόλοιπη ἀγωνιστικότητά τους για να τὰ κρατήσουν αὐτά, να κλείσουν τὴ θύρα στὶς μεταβολές και στοὺς φορεῖς τους, τοὺς νέους—και να ὀρίζουν ακόμη τὴν κοινὴ ζωῆ στην περιοχῆ τῆς δραστηριότητάς τους (2).

Οἱ δυσκολίες προσαρμογῆς, οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στην ἐξωτερικῆ πραγματικότητα και στην ἐνδοψυχικῆ εἰκόνα τοῦ κόσμου ὑποθάλπουν και ἰσχυροποιοῦν τὴν τάση για στροφῆ πρὸς τις ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος. Σὲ συνδυασμὸ με τὴ συναίσθηση τῶν χρόνων που φεύγουν και τῶν δυνάμεων που ἐξαντλοῦνται, ἡ ἀναδρομῆ στὰ ἀτομικὰ περασμένα παίρνει τὸ χαρακτήρα κριτικῆ ἀπολογισμοῦ. Γίνεται ἔλεγχος και ἀξιολόγηση τῶν ὅσων ἔχουν πρραχθῆ, ἀναζητεῖται ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα : «τί ἔκαμα στη ζωῆ μου, που να ἀξίζει;» Σὲ μερικῆς περιπτώσεις γίνεται ακόμη ἀνησυχία, ἂν πραγματώθηκε ὁ ἀτομικός προορισμός, ὅπως εἶχε συλληφθῆ στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς, και ἂν εἶχε συλληφθῆ σωστά (3).

Ἰκανοποιητικός ἀπολογισμός τῶν ἀτομικῶν πεπραγμένων συνθέτει, ἀπὸ

1) Βλ. περισσότερα στη σελ. 20.

2) Πρβλ. τὸν Α. Morali — Daninos, *La psychologie appliquée*, σελ. 121—2, Paris, 1956, όπου ἐπισημαίνεται και ὁ κοινωνικός κίνδυνος μιᾶς τέτοιας συμπεριφορᾶς («sé-nilité agissante»).

3) Πρβλ. Charlotte Bühler, ἑ.ἀ. σελ. 72 και 149 δευτέρας ἐκδόσεως, Göttingen (1959).— και Erich Stern, *Der Mensch in der zweiten Lebenshälfte*, σελ. 108 κ.ε. Züfich, 1955, όπου και παραδείγματα περιπτώσεων.

υποκειμενική πλευρά, τὴν καταξίωση ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ δίνει ἱκανοποίηση, παρηγοριά, ψυχικὴ ξεκούραση στὸν ὑπερήλικα. Καὶ τότε παραδέχεται εὐκολότερα τὰ γεράματα, τὶς ἀνεπάρκειες ποὺ τὰ συνοδεύουν, τὶς παραιτήσεις καὶ ἀποστερήσεις ποὺ ἐπιβάλλουν. Τὰ ζῆ μὲ ἡρεμία ψυχῆς. Ὅμως ἱκανοποιητικὸς ἀπολογισμὸς προϋποθέτει ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ ἐπιτεύγματα ζωῆς καὶ ἀρχικὲς ἐπιδιώξεις, ἀνάμεσα σὲ σχέδια καὶ πραγματοποιήσεις, ἀντιστοιχία προσδοκιῶν καὶ ἀξιώσεων πρὸς πεπραγμένα καὶ βιωμένα. Προϋποθέτει ἰσοσταθμημένο ἢ εὐκίνητο ἀρχικὸ ἐπίπεδο ἀξιώσεων τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἑαυτό του, κατάφαση τοῦ προγράμματος ζωῆς ἐκ τῶν ὑστέρων κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς πείρας καὶ τῶν ἀντικειμενικῶν δεδομένων.

Ὅταν ὁ ἀπολογισμὸς κρίνεται ὄχι ἱκανοποιητικὸς, ὁ προορισμὸς ζωῆς ὄχι ὀλοκληρωμένος ἢ ὄχι ὀρθὰ τοποθετημένος, τὸ ἄτομο, ποὺ διατηρεῖ ἐνδεχόμενα σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ τῆ ψυχικῆ του ζωτικότητα, ἀναθεωρεῖ τὶς κατευθύνσεις τῆς ζωῆς ποὺ εἶχε χαράξει καὶ ὀδηγεῖται σὲ ἀποφάσεις γιὰ συμπληρωματικὴ—καμιὰ φορὰ καὶ ἐπανορθωτικὴ—προσφορά. Τέτοια χαρακτηριστικὴ περίπτωση μᾶς δίνουν ἡ ζωὴ καὶ τὰ γεράματα τοῦ Λέοντος Τολστόη (1). Ἄν τὸ ἄτομο δὲν ἔχη ἢ δὲν αἰσθάνεται τὴ δύναμη γιὰ ἐμπρακτὴ μεταστροφή, ἐπακολουθεῖ κατὰθλιψη, ἐπίταση τῶν ἀντιδράσεων τῆς γεροντικῆς προσωπικότητος, ἐνδεχόμενα κίνδυνος νὰ ἀποδιοργανωθῆ ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ γέρον.

Γενικὰ ἡ κριτικὴ, ἀπολογιστικὴ ἀναδρομὴ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴ στάση τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ στὸν ἑαυτό του, στάση ποὺ ὄχι σπάνια ἐμφανίζεται καὶ νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἡλικία ποὺ χαρακτηρίζομε ὡς καθ' αὐτὸ γεροντικὴ· ὅπως πρὸς τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς ἢ καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία γεγονότων, ποὺ ζῆ τὸ ἄτομο ὡς σταθμοὺς στὴ ζωὴ του: βαριά ἀρρώστια, γάμος παιδιῶν, ἀπώλεια προσφιλοῦς, καταστροφὴ οἰκονομικὴ κ.λ.

Γιὰ τὴν ἡρεμὴ ἀποδοχὴ τῆς εἰσόδου τοῦ ἀτόμου στὴν τελευταία φάση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς σημασία ἔχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συναισθηση πὼς ἐκπληρώθηκε ὁ ἀτομικὸς προορισμὸς, καὶ ἡ βιοθεωρία του, ἡ στάση του ἰδίως πρὸς τὴ θρησκεία. Ἄνθρωποι ποὺ πιστεύουν, ἀντικρύζουν τὰ γεράματα, ὡς καθεστὼς καὶ μορφὴ ζωῆς, μὲ γαλήνη· φοβοῦνται λιγώτερο τὸ ἐπικείμενο τέλος, ποὺ ἡ ἡλικία καὶ ἡ κατάστασή τους προδικάζει (2).

Μὲ τὴν ἀπολογιστικὴ ἀναδρομὴ στὰ ἀτομικὰ περασμένα συνδέεται κάποια ἄλλη ἐκδήλωση τῆς ἡλικίας· ἡ στροφή τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ διαφέροντος τοῦ ἡλικιωμένου πρὸς τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό, πρὸς ὅ,τι τοῦ συμβαίνει, μιὰ στροφή ποὺ ὀδηγεῖ μὲ τὸν καιρὸ σὲ γενικώτερη ἐγκεντρικὴ στάση καὶ ἀντίληψη ζωῆς (3). Τὰ συναισθήματα ἀλληλεγγύης, τὸ πνεῦμα θυσίας καὶ ἡ ἀπλή φροντίδα γιὰ τοὺς ἄλλους τότε ἀτροφοῦν. Ὁ γέρον προσέχει πολὺ τὸν ἑαυτό του, ἡ σκέψη του ἀπασχολεῖται μὲ τὴν κατάστασή του, τὴν ὑγεία

1) Charlotte Bühler, ἔ.ἀ. σελ. 90—98 πρώτης ἐκδόσεως. Leipzig, 1933.

2) Fritz Künkel, Ringen um Reife. Konstanz [β' ἔκδ. (1959)].

3) Harry R. Hollingworth, Menta growth and decline. N. Y. (Appleton), 1927.

του και τη διατήρησή της. Το καθεστώς αυτό πηγαίνει παράλληλα με τον περιορισμό του ορίζοντος των διαφερόντων και ειδικότερα των κοινωνικών διαφερόντων. "Όσοι συνομιλούν με γέρους, είναι σε θέση να ξέρουν, πόσο συχνά και με πόση διάρκεια μιλοῦν για τὸν ἑαυτὸ τους· και πόσο συχνά γίνεται ἀναφορὰ πραγμάτων πού συμβαίνουν γύρω τους, στὸ ἐγὼ τους. Ἐπίταση τῶν ἐγωκεντρικῶν ἐκδηλώσεων ὀδηγεῖ σὲ «ἀποκοινωνικοποίηση» τοῦ ἡλι-κιωμένου.

* Ἄλλο γνώρισμα τῆς γεροντικῆς προσωπικότητας, πού δὲ μένει ἄσχετο ἀπὸ τὴν ἐγωκεντρικὴ στάση και ἀντίληψη ζωῆς, εἶναι ἡ χαλάρωση ἢ και ἄρση τῶν ἀναστολῶν, ὅσες ἔχει ἐπιβάλει σὲ προηγούμενες περιόδους ζωῆς ἢ ἀγωγή και ἡ ἐκπαίδευση ἢ ὁ κοινωνικός ἔλεγχος. Ἐμφανίζεται ὡς χαλάρωση τοῦ συναισθήματος τοῦ χρέους, ὡς ἄρνηση νὰ ἀναληφθοῦν εὐθύνες, ὡς ἐξασθένηση τοῦ αὐτοελέγχου. Τὸ τελευταῖο γίνεται φανερό στὴν περίπτωση ἱατρικῶν ὑποδείξεων, ὅταν ἐπιβάλλουν ἀποστερήσεις και παραιτήσεις, ἀκόμα και σὲ θέματα θρησκευτικῆς πειθαρχίας, ὅπως οἱ νηστεῖες, ὅταν δηλ. ἀπαιτεῖται αὐτοκυριαρχία ἐπάνω σὲ ὀρέξεις.

Στὴν ἄρση τῶν ἀναστολῶν και τὴν ἐξασθένηση τοῦ αὐτοελέγχου πρέπει νὰ ὑπαχθοῦν και ἡ ἰσχυροποίηση τῶν ἐλαττωμάτων και ἀδυναμιῶν τοῦ ἀτόμου. Ὁ νωθρὸς γίνεται νωθρότερος, ὁ λαίμαργος περισσότερο λαίμαργος, ὁ φιλοκατήγορος περισσότερο φιλοκατήγορος κ.ο.κ. Ὅμως γενικώτερα διαπιστώνομε, πὼς δύο κυρίως κατηγορίες ψυχικῶν ἀντιδράσεων και μορφῆς συμπεριφορᾶς μεταβάλλονται με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου κατὰ τὴν γεροντικὴν περίοδο: ὅσες ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν καταβολὴ τῶν ἱκανοτήτων και ὅσες συνυφαίνονται με τὴν μείωση τῆς συναισθηματικῆς ἀσφάλειας και τὴν ὑποδηλώνουν. Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκει ἡ νωθρότητα, στὴ δευτέρη ὑπάγεται ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη και ἡ ἀποκτητικὴ διάθεση, ἡ τάση τοῦ γέρου ἀνθρώπου νὰ ἀποκτᾷ και νὰ κατέχη πράγματα, ἰδίως χρήματα. Πραγματικά νομίζει, ὅτι θὰ καλύψη ἀνάγκες και δικαιολογεῖ ἐνδεχόμενα αὐτῆ του τὴν ἀποκτητικὴ διάθεση και τὴν οἰκονομία. Ὅμως, σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ ἀνάγκες πού τὸν ὠθοῦν δὲν εἶναι πρακτικῆς ἀλλὰ ψυχολογικῆς φύσεως. Τὰ «κτίσματα», ὅ,τι κατέχει και ὅ,τι διαθέτει σὲ κινητὰ και ἀκίνητα, ἐπιμένει νὰ τὰ κρατῆ ἀκόμη και με προσωπικὲς στερήσεις, γιατί τοῦ δίνουν κουράγιο, τὸν κάνουν νὰ αἰσθάνεται ἀσφάλεια. Κάνει ἀπλὰ και στὴν περίπτωση αὐτὴν ἐκλογικεύσεις.

Τόσο ἡ ἀποκοινωνικοποίηση γενικά, ὅπου παρατηρεῖται, ὅσο και ἡ χαλάρωση τῶν ἀναστολῶν ειδικώτερα, μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν και ὡς μορφῆς ἐπανόδου σὲ προγενέστερες βαθμίδες ἐξελίξεως, ὡς ψυχολογικὴ «ἐπιστροφή» δηλ. Καὶ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Ἀντίθετα, οἱ ἐπιστροφῆς ἀποτελοῦν τυπικό γνώρισμα γιὰ τὰ πολὺ προχωρημένα γεράματα, πού συνοδεύει τὸν περιορισμὸ τῆς αὐτάρκειας και τὴν ἐξασθένηση τῆς συναισθηματικῆς ἀσφάλειας.

Θυμίζομε πρῶτα-πρῶτα τὶς ἀντιδράσεις ἐμμονῆς, γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχομε ἤδη μιλήσει (1). Σὲ ὠρισμένες ἀτομικὲς περιπτώσεις ἡ ἐμμονὴ γίνεται ἀσπῆ-

1) Βλ. στὴ σελ. 13 κ.έ.

ρικτη, παράλογη, άπογυμνωμένη από κάθε έπιχειρηματολογία. Φθάνει έως τόν άρνητισμό και τότε θυμίζει τó πείσμα τού νηπιού που με τήν έπικουρία του κατασφαλίζει τόν έαυτό του και τις έπιθυμίες του άπέναντι στον ίσχυρότερό του ενήλικο. "Έτσι κι έδω, τó πείσμα και ή ίσχυρογνωμοσύνη γίνεται ή δύναμη τού γέρου.

Άνάμεσα στις τάσεις για έπιστροφή αναφέρομε και τήν ανάγκη για στοργή και συμπάρασταση σε ιδιότυπη ένταση, για ένισχυμένους συναισθηματικούς δεσμούς με τó περιβάλλον, που όσο προχωρούν τά χρόνια γίνονται έτεροβαρείς, με στάση λαμβάνοντος από μέρους τού ήλικιωμένου. "Η ανάγκη έκδηλώνεται ως δυσπιστία και άμφιβολία για τις διαθέσεις τών δικών τους ή ως αναζήτηση πηγών—πομπών στοργής και πέρα από τά ενήλικα μέλη τής οίκογένειας, στους ανήλικους. Τήν συναντούμε άκόμη έκδηλη στην τάση πολλών ήλικιωμένων να άπασχολούν τó περιβάλλον τους με παράπονα, άλλα στηριγμένα και άλλα άστήρικτα ή ύπερβολικά, με μεγαλοποίηση κινδύνων και φόβων υγείας κ.τ.θ. Είναι και αυτό, όπως γνωρίζομε, τρόπος κυριαρχίας έπάνω σε πρόσωπα και καταστάσεις με τά όπλα τής άδυναμίας, μια και τó όπλο τής δυναμικής συμπεριφοράς έχει άπολεσθή.

Σε πολύ προχωρημένα γεράματα και σε ώρισμένες άτομικές περιπτώσεις βλέπομε τήν ανάγκη για στοργή, τήν αναζήτηση συναισθηματικών στηριγμάτων να έκδηλώνεται σε συνδυασμό με κάποια άνταγωνιστική διάθεση, άπαράλλακτα όπως στη νηπιακή ήλικία ή ίδια αυτή ανάγκη και ή έπαυξημένη συναισθηματικότητα θεμελιώνουν τή ζήλεια άνταγωνιστική διάθεση, που μέσα στα πλαίσια τής οίκογενειακής ζωής, μπορεί να στραφή προς κάθε κατεύθυνση και να έκδηλωθή προς άτομα κάθε βαθμίδας ήλικίας. Τó διεκδικούμενο άγαθό είναι, ανάλογα, άλλοτε ή στοργή, ή προσοχή και συμπάρασταση από μέρους τών ώριμων μελών, άλλοτε πάλι ή άγάπη τών έγγόνων, ή ύστεροφημία τού γέρου, ή δημιουργία δηλ. και διατήρηση τών άγαθών έντυπώσεων σ' αυτούς. Στην τελευταία αυτή περίπτωση οί γέροι βρίσκονται σε άντιδικία με κάποιον ενήλικο τής οίκογένειας — στην πρώτη άντιδικούν με τά ίδια τους τά έγγόνια.

Ο άνταγωνισμός τού προχωρημένης ήλικίας γέρου με πρόσωπα τής τρίτης γενεάς, με τά έγγόνια, που παίρνει καθαρά τó χαρακτήρα άντιζήλιας, έχει μεγάλο ψυχολογικό ενδιαφέρον, γιατί σ' αυτόν άκριβώς φαίνεται καθαρώτερα ή τυπική τάση τής γεροντικής προσωπικότητας για ψυχολογική έπιστροφή. Στις περιπτώσεις αυτές βλέπομε τó γέρο να εύθυγραμμίζεται με τόν ανήλικο έγγονο. Βλέπομε δηλ. τή ψυχολογική άπόσταση, που συνήθως χωρίζει τó μεγάλο από τó μικρό, τόν ενήλικο από τόν ανήλικο, να άφανίζεται, και τήν τυπική διάθεση τού ώριμου άπέναντι στον άνώριμο, τήν προστατευτική και παιδαγωγούσα, να δίνει τή θέση της στη ψυχολογική εύθυγράμμιση τού άνοίγει δρόμους στην άντιζήλια τών γέρων προς τά ανήλικα παιδιά. Στην περίπτωση αυτή μιλούμε για άρνητική εύθυγράμμιση με τόν ανήλικο· στην περίπτωση άντιδικίας με τόν ενήλικο, για να κερδηθή ó έγγονος, για θετική. "Η θετική εύθυγράμμιση μπορεί να οδηγήση ένδεχόμενα σε ύπονόμευση

παιδαγωγικῶν καὶ ὀργανωτικῶν μέτρων, πού παίρνει ἡ ὠριμη γενεὰ στήν οἰκογένεια, σέ συμμαχία μέ τοὺς μικροὺς γιὰ τὴν παράβαση διαταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων, στήν κάλυψή τους, σέ παραχωρήσεις, πού ἰσοσταθμίζουν μιὰ ἀπαγόρευση, ἀποστέρηση ἢ τιμωρία τοῦ μικροῦ, στήν ἐμπρακτὴ ὑπεράσπιση τοῦ ἀπέναντι στὸν ἐνήλικο, πού ἐπιβάλλει μέτρα παιδαγωγικὰ κ.ο.κ.

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού συντελεῖ τὸ περισσότερο στήν κατάρρευση τοῦ ἠθικοῦ, σέ κατάθλιψη καὶ σέ ἐνδεχόμενη πρόωρη ἀποδιοργάνωση τῆς προσωπικότητος; Ἡ ἀπόκριση πού δίνει σήμερα ἡ ψυχολογικὴ ἐπιστήμη, εἶναι ὅτι σημαντικὰ πλάι στὰ ὀργανικοῦ χαρακτήρος αἰτία, ἂν ὄχι καὶ σημαντικώτερα, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ ψυχολογικὰ καὶ κοινωνικὰ. Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπηση τῶν ψυχικῶν ἀντιδράσεων, πού χαρακτηρίζουν τὴ γερωνική προσωπικότητα καὶ τὶς σχέσεις της πρὸς τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον γύρω της, ἔχουν γίνει φανερά τὰ θεμελιώδη ψυχολογικὰ αἰτία. Ἐξαίρωμε ἐδῶ εἰδικώτερα τὴν ἐντύπωση πὼς στὸ μεγαλύτερο μέρος της ἡ ζωὴ ἐπέρασε χωρὶς νὰ πετύχουν σκοποί, ἐπιδιώξεις καὶ σχέδια—εἴτε αὐτὸ πραγματικὰ συμβαίνει εἴτε πρόκειται γιὰ ἐξ ὑποκειμένου ἄρνητικὸ κριτικὸ ἀπολογισμό—καί, γενικώτερα, τὸν ἀφανισμό τῶν σκοπῶν ζωῆς καὶ τὴν παράλληλη αἴσθησις τοῦ κοινωνικοῦ παραμερισμοῦ. Πραγματικὰ, πρόσωπα πού ἔχουν μεταταχθῆ στήν τάξη τῶν συνταξιούχων τὰ βλέπουμε νὰ καταρρέουν βιολογικὰ καὶ ψυχικὰ, λίγο σχετικὰ καιρὸ μετὰ τὴν ἀποστράτευση τους⁽¹⁾. Ἰδίως στὰ ἐπαγγέλματα, πού ἡ δράσις συνυφαίνεται μέ τὸν τύπο προσωπικότητος αὐτῶν πού τὰ ἀσκοῦν καὶ τὸν ὑπογραμμίζει, πού ἐπηρεάζουν ἐντονώτερα τὶς μορφές τῆς προσωπικῆς καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς ἐκείνου πού τὰ ἐξασκεῖ, δημιουργοῦνται δυσμενέστερες ψυχολογικὲς συνθήκες μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ αὐτά.

Ἀντίθετα, ὅπου ἔχει γίνει δυνατό νὰ ἀξιοποιηθοῦν κοινωνικὰ οἱ δυνατότητες πού διαθέτει ὁ ἠλικιωμένος σέ κάποιο ἔργο κοινῆς ὠφέλειας ἢ σέ ἄλλῃ ἐπαγγελματικῇ δράσει, ὅπου ὑφίστανται οἱ σκοποὶ ζωῆς, συμμετοχὴ στήν κοινὴ ἀπασχόληση καὶ ἐργασία—ὄροι δηλ. πού θεμελιώνουν καὶ στηρίζουν τὴ συναίσθησις τῆς ἀτομικῆς ἀξίας καὶ κοινωνικῆς χρησιμότητος—ἐκεῖ δὲν παρατηρεῖται ἐκδηλοῦν οὔτε συναίσθημα ἀποξενώσεως ἀπὸ τὴ ζωὴ οὔτε ψυχικὴ μόνωση οὔτε συμπτώματα ἀποδιοργανώσεως καὶ ἐρημώσεως τοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Γιατὶ ἡ ὑπαρξις τῶν ὄρων αὐτῶν ἀποτελεῖ πηγὴ ἱκανοποιήσεων καὶ συντηρεῖ τὴ ψυχικὴ εὐεξία. Ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἀποτελοῦν οἱ ἠλικιωμένες γυναῖκες σέ σύγκριση μέ τοὺς ἠλικιωμένους ἄνδρες. Κατορθώνουν καὶ βρίσκουν κάποιο σκοπὸ καὶ προορισμὸ—μέσα στὸ σπίτι καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὸ—ἔχουν τὴ συναίσθησις ἔστι τῆς κοινωνικῆς τους χρησιμότητος καὶ πολὺ σπανιώτερα ἐμφανίζουν συμπτώματα ἀποδιοργανώσεως, σέ σύγκριση καὶ μέ νεώτερούς τους ἀκόμη ἄνδρες.

1) Αἰτία κατὰ τὸν E r i c h S t e r n κύρια πού ὀδηγεῖ στήν κατάθλιψη, ἡ ἀναγκαστικὴ ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ζωῆς πού ἐπιβάλλει ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἐργασία.
*Ε. ἀ. σελ. 187 κ. ἑ.

Θὰ θυμίσωμε ἐδῶ μιὰ πρωταρχικῆς σημασίας παρατήρηση, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσωμε τὴ σημασία τοῦ πολιτιστικοῦ συντελεστοῦ.

Τὸ ἀπώτερο κοινωνικὸ αἶτιο πού ἐπηρεάζει τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφάλειας καὶ τῆ συναισθηματικῆ ζωῆ τῶν γερόντων, πού ἰσχυροποιεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὸν ἀφανισμό τῶν σκοπῶν ζωῆς καὶ τῆ συναισθησι τοῦ κοινωνικοῦ παραμερισμοῦ, εἶναι ἡ θέση τῶν γερόντων στὶς κοινωνίες σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς μορφὲς ζωῆς τὶς χαρακτηριστικὲς γι' αὐτές. Σὲ περιοχὲς καὶ χῶρες, ὅπου ἡ τεχνικὴ ἔχει ἀναπτυχθῆ καὶ ἔχει ἀπαιτήσῃ νέα ὀργάνωση καὶ μορφὲς ἐργασίας, σὲ ἐποχὲς μὲ τὶς γρήγορες ἀνελίξεις, ὅπου ἡ κοινὴ ζωὴ ἀναδιαρθρῶνεται καὶ οἱ ἀξίες ἀναθεωροῦνται, ἡ θέση τοῦ γέρου εἶναι κατὰ κανόνα μειοεκτικὴ. Ὅσο δὲν λαμβάνονται εἰδικὰ μέτρα γι' αὐτόν, ὁ κοινωνικὸς του ρόλος τείνει νὰ περιορισθῆ.

Σὲ περιοχὲς πού ὀνομάζομε ὑποανάπτυκτες, ἡ ἐξέλιξη ἀκολουθεῖ ρυθμὸ ἀργό, ἡ παράδοση διατηρεῖ τὴ μεγάλη τῆς δύναμη, οἱ παλαιότεροι τρόποι ζωῆς καὶ οἱ καθιερωμένους μέθοδοι ἐργασίας κυριαρχοῦν. Ἐκεῖ οἱ γέροι ἔχουν τὴν ἡγετικὴν τους θέση, τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ ρόλο τους στὴν κοινωνία. Στὴν ἑλληνικὴ ὑπαιθρο κρατεῖ ἀκόμη σεβασμὸς ἀπέναντι στοῦ γέρου, στοῦ σπίτι καὶ στὴν κοινότητα, πίστη στὴν ἀξία τῆς πείρας ζωῆς πού διαθέτει, μιὰ πίστη πού τὴ συντηρεῖ καὶ τὴν τρέφει μὲ ἐπιμέλεια ἢ ἴδια ἢ ὁμάδα τῶν γερόντων. Ἡ οἰκογένεια εἰδικώτερα, καθὼς συγκροτεῖται συχνὰ ἀπὸ τρεῖς ἐπάλληλες γενεὲς πού συζοῦν κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη, κατὰ ψυχολογικὴ ἀνάγκη ἀποβλέπει πρὸς ἐκείνους πού εἶναι κοινοὶ ὄλων ἀρχηγοὶ καὶ τὴ συνέχουν. Αὐτοὶ κυβερνοῦν τὸ σπίτι καὶ τὴν περιουσία, αὐτοὶ ὀρίζουν καὶ διανέμουν τὶς ἐργασίες· γενικὰ αὐτοὶ ἔχουν γνώμη γιὰ τὴν προάσπιση τῶν κοινῶν συμφερόντων τῆς, αὐτοὶ χορηγοῦν ἢ περιορίζουν τὶς ἐλευθερίες τῶν νεώτερων, ἀκόμη καὶ ὅταν κι αὐτοὶ εἶναι παρήλικες—γενικὰ αὐτοὶ ἔχουν σὲ ὅλα τὴν τελευταία λέξη. Ἔτσι κυβερνᾷ ὁ καθεστωτισμὸς τῶν πρεσβυτῶν (1).

Ὅμως μὲ τὴ συντήρηση τῶν «καθεστῶτων» γίνονται καὶ φορεῖς προλήψεων—ἐκδηλοῦν ὑποστηρικτὲς τους κάποτε. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς στέκουν πραγματικὰ ἐμπόδια στὴν πρόοδο καὶ ἀναμόρφωση τῆς ἑλληνικῆς ὑπαιθρου, στὴν πρόσκτηση ὑγιεινῶν συνθηγιῶν, στὴν εἰσαγωγή νέων μεθόδων ἐργασίας, στὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης, στὴν καλύτερη ἀγωγή τῶν παιδιῶν, στὴ ψυχικὴ εὐεξία ἀκόμη τῶν ὄριμων μελῶν τῆς οἰκογένειας (2).

Πραγματικὰ, ὑπὸ παρόμοιες συνθῆκες, ψυχικὰ προβλήματα γερόντων, ἀπότοκα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ οἰκογενειακῆς συμβίωσης, ἐμφανίζονται σὲ πολὺ περιορισμένη ἀκτίνα. Ἴσως στὰ περιβάλλοντα αὐτὰ νὰ γεννῶνται ψυχικὰ καὶ κοινωνικο-ψυχικὰ προβλήματα στοὺς νεώτερούς τους, σὲ ἄτομα πού διατρέχουν τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς, πού συνδέονται μὲ τὴν ἐπιθυμία τους

1) Πρβλ. καὶ τὰ ὅσα λέγονται στὴ σελ. 13—14.

2) Σὲ μερικὰ Μακεδονικὰ χωριά, τὸ ἔθιμο δὲν ἐπιτρέπει στὴ νύφη νὰ ἀποτείνῃ τὸ λόγο στὴν πεθερά. Σιωπηλῆ ἀποδέχεται καὶ ἐκτελεῖ τὶς ἐντολὲς τῆς—γιατὶ αὐτὴ διευθύνει τὸ σπῆτι (Προφορικὴ πληροφορία Κοινωνικῶν Λειτουργῶν, Ἀρχηγῶν Σπιτιῶν Παιδιοῦ τῆς Β. Π.).

για αὐτονόμηση, για τὴν ἀποδέσμευσή τους ἀπὸ τὴν πίεση τῶν προλήψεων καὶ τοῦ ἄγονου καθεστωτισμοῦ γενικώτερα.

Ἡ εἰκόνα αὐτὴ παρουσίασε κάποιες παραλλαγές σὲ περιοχές, ὅπου ἔγινε σὲ μεγάλη ἔκταση διανομὴ κλήρου. Ἐκεῖ ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια ἀναλύθηκε στὰ μέρη της, ἀπὸ μία δημιουργήθηκαν περισσότερες, μὲ στόχο τὸν κληρο. Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸν ἔγινε δυνατὴ καὶ κάποια χειραφέτηση τῶν ὠριμώτερων, ἀπὸ τοὺς πρεσβύτες, τουλάχιστον στὰ πλαίσια τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς.

5. Ψυχικὴ εὐεξία

Τὰ μέτρα ποὺ ἀποβλέπουν στὴν προστασία καὶ ἐξασφάλιση τῶν γηραιῶν καὶ ἀναφέρονται σὲ ἐργαζόμενους, ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται καθαρὰ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χαρακτῆρος· ἔχουν ὅμως μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη. Πρῶτα πρῶτα, γιατί κατὰ τὴ θέσπισή τους στὶς προηγμένες χώρες δὲν ἀγνοεῖται ὁ ψυχολογικὸς συντελεστής, ποὺ ἡ γενικώτερη σημασία του για τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ εὐημερία ἔχει γίνει πλέον συνειδηση· ἔπειτα, γιατί ἐπηρεάζουν ψυχικὰ τὸν ἐργαζόμενο. Καὶ τὸν ἐπηρεάζουν, ὄχι μόνον ὅταν φθάση στὰ πρόθυρα τῆς περιόδου τῆς παρακμῆς ἀλλὰ πολὺ πρίν. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ καρποὶ τῶν μέτρων κοινωνικῆς πολιτικῆς ὑπὲρ τῶν γερόντων δρέπονται ἀπὸ τὴν οἰκονομία, ἤδη ἀπὸ τὰ ὠριμα χρόνια. Τὸ ἄτομο ζῆ, ἐργάζεται καὶ ἀποδίδει καλύτερα, ὅταν εἶναι ἡρεμώτερο, ὅταν δὲν τὸ ἀπασχολῆ ἡ ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος· εἰδικώτερα, ὅταν γνωρίζη ὅτι λειτουργοῦν καὶ ἰσχύουν μέτρα κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ προνοίας, ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσει τὰ μέσα ἐπιβιώσεώς του, κάποια οἰκονομικὴ αὐτάρκεια, καὶ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ εἶναι βάρος για κανένα στὰ τέλη τῆς ζωῆς του.

Ἡ φροντίδα για τὴν ὕλικὴ βοήθεια καὶ ἐξασφάλιση τῶν ἐργαζομένων στὰ γεράματά τους ἄρχισε σὲ πολλές χώρες μὲ μέτρα προνοίας (π.χ. παραχρῆματικοῦ βοηθήματος). Ἀργότερα ὅμως ἐξελίχθηκε σὲ ἀσφάλιση, μὲ τὴν κατάθεση μικροῦ ποσοῦ, ὅσο ἀκόμη τὸ ἄτομο μπορούσε νὰ ἐργάζεται, τόσο μικροῦ ποῦ νὰ ἀποκτᾷ χαρακτῆρα συμβολικό. Τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἀσφαλιστρῶν κάνει ἀκόμη πιὸ φανερὴ τὴ ψυχολογικὴ σημασία τῆς μεταβολῆς. Ἔτσι ὁ ἠλικιωμένος δὲν ἔχει τὴν ἐντύπωση πὼς «βοηθεῖται», πὼς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴ θέληση τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ὅτι τώρα ἀπολαμβάνει τοὺς καρποὺς τῶν δικῶν του κόπων, χρησιμοποιεῖ τὰ δικά του χρήματα, κάνει χρῆση ἐνὸς δικαιώματός του. Τὸ μέτρο ἀνταποκρίνεται στὸ αἶτημα για φειδῶ τῆς ἀξιοπρέπειας ἐκείνου, ποὺ ἔχει ἀνάγκη καὶ ποὺ πρόσφερε κάποτε τὶς ὑπηρεσίες του στὸ σύνολο, καὶ για τὴ διατήρηση τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος στὰ ἀδύναμα μέλη μιᾶς κοινωνίας.

Στὴν περίπτωσι τῆς ἀσφαλίσεως τῶν γερόντων, καταφαίνεται πόσο ἀπαραίτητη εἶναι για τὴ ρύθμισι θεμάτων κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς ἡ γνώσι τῶν προεκτάσεων, ποὺ μπορούν νὰ πάρουν στὸν τομέα τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καὶ ἡ στάθμισι τῆς σημασίας τους ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψη.

Ἀπαριθμοῦμε τώρα μὲ συντομία ἄλλα, εἰδικώτερα μέτρα ὑπὲρ τῶν ὑπερ-ηλικίων, πού μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας μὲ τὴν ἐπικουρία τῆς ψυχολογίας.

Ἐπαγγελματικὸς ἀναπροσανατολισμός. Ὅπου οἱ ἱκανότητες, πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἀπόδοση σὲ ἓνα ἔργο, ὑφίστανται ἐξασθένηση ἢ μείωση μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἡλικίας, ἐκεῖ ἐπιβάλλεται ἀνεξέταση καὶ ἀνατοποθέτηση τοῦ ἡλικιωμένου σὲ καταλληλότερα ἔργα.

Ἐπίσης, ἡ τοποθέτηση σὲ εἰδικὰ ἔργα, ὅπως ἡ ἐργασία νυκτοφύλακος, πού ἀνταποκρίνεται στὶς περιορισμένες ἀνάγκες τῶν γερόντων γιὰ ὕπνο, νυκτερινοῦ τηλεφωνητοῦ, ἂν διατηρῆ τὸ ἀκουστικὸ τοῦ ὄργανο τὴν ἀπαιτούμενη ἀκουστικὴ ὀξύτητα κ.τ.ὄ. Σὲ ἔργα ἐποπτείας, ὡς ἐπιστάτου κ.τ.ὄ., σὲ ἐργασία ἐλέγχου ὑλικῶν, ἐργαλείων καὶ προϊόντων, στὸν ἔλεγχο παραλαβῆς καὶ ἀποστολῆς κ.λ. Τέλος, ἐργασία καθοδηγήσεως νεώτερων ἐργατῶν καὶ ἐργαζομένων, στὶς περιπτώσεις πού δὲν ἔχουν ἀλλάξει οἱ τεχνικές.

Ἄλλο μέτρο εἶναι ἡ ἐργασία μὲ περιορισμένο ὥραριο ἢ μερική ἀπασχόληση (Part Time), ἔτσι ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται στὴ μειωμένη ἀντοχή του.

Προκειμένου γιὰ τὴν κατηγορία τῶν ὑπαλλήλων καὶ τὶς ἀνώτερες βαθμίδες, κατάλληλες εἶναι θέσεις συμβουλευτικές, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ ὑπάρχει καὶ κατανόηση γιὰ μεταβολές καὶ ἐκπροσώπηση τῶν νέων, ἢ ὅτι θὰ πρόκειται γιὰ θέσεις, στὶς ὁποῖες δὲν εἶναι πιθανὲς προσεχεῖς μεταβολές καὶ ἀναπροσαρμογές κ.ἄ.ὄ.

Ὅμως μιὰ κοινωνία, πού ἐπιθυμεῖ νὰ λέγεται καὶ νὰ εἶναι ἀνθρωπιστικὴ κοινωνία, δὲν περιορίζει τὶς φροντίδες γιὰ τὴν γεροντικὴ ἡλικία στὴν ῥύθμιση τῶν σχέσεων ἐργασίας ἢ στὴν ἐξασφάλιση τῆς οἰκονομικῆς αὐτάρκειας τῶν ὑπερηλικίων· ἀλλὰ μεριμνᾷ καθολικώτερα γιὰ τὴν εὐζωΐα τους, ἀποβλέπει στὴν ἱκανοποίηση τῶν ψυχικῶν ἀναγκῶν τους, στὴν ψυχικὴ τους εὐφορία. Ἡ διατήρηση τῆς ψυχικῆς ὑγείας τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς ἡλικιώνεται, ἀκτινοβολεῖ στὴν ὅλη ἀτμόσφαιρα τῆς οἰκογενειακῆς του ζωῆς, ἔχει ἀντίκτυπο στὴν οἰκογενειακὴ καὶ προσωπικὴ ζωὴ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας του καὶ συμβάλει ἔτσι στὴν εὐημερία τῆς κοινωνίας.

Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸν ἐργάζεται ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια καὶ στὰ πλαίσια τῆς οἱ Κοινωνικῆς Ὑπηρεσίας. Εἰδικὰ μέτρα γιὰ τὴν γεροντικὴ ἡλικία προγραμματίζονται καὶ παίρνουν σάρκα ἀπὸ τοὺς φορεῖς καὶ τὰ ὄργανα τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν—κρατικῶν καὶ ιδιωτικῶν. Γιατί ἡ πολὺπλοκὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς μας κάνει ἀναγκαία τὴ βοήθεια τρίτων, εἰδικευμένων προσώπων, πού θὰ ἐφαρμόσουν τὰ προγράμματα καὶ θὰ σταθοῦν ἐπικουρα στὸ πλευρὸ τῶν ὑπερ-ηλικίων (1).

Ἐπιγραμματισμὸς τῶν εἰδικώτερων αὐτῶν μέτρων γιὰ τὴν ἠθικὴ ἐνί-

1) Βλ. Juliette K. Arthur. How to help older people, 1954.— Ruth Cavan, Personal adjustment in old age (Science Research Association), 1949.— Ethel Smith, ...

σχυση ατόμων περασμένης ηλικίας συναρτάται, όπως είναι ευνόητο, πρὸς τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀνάγκες τῶν κατὰ μέρος ατόμων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. Ὅμως ὑπάρχουν καὶ μερικά γενικά μέτρα, «μέτρα—πλαίσια» θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ὀνομάσωμε. Μᾶς τὰ ὑπαγορεύει ἡ μελέτη καὶ γνώση τῶν βλαπτικῶν, κοινῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὶς συγκεκριμένες ψυχικὲς μορφὲς ποὺ ἐμφανίζονται στὴν ἐσχάτη αὐτὴ περίοδο ζωῆς. Ἔτσι τὰ μέτρα ἀνταποκρίνονται σ' αὐτὲς καὶ ἐπιδιώκουν τὴν ἱκανοποίησίν τους. Θὰ τὰ ὑποτυπώσωμε στὶς γραμμὲς ποὺ ἀκολουθοῦν.

— Ἀναφέρομε ὡς πρῶτο μέτρο τὴν ἔγκαιρη ἀνανέωση τῶν σκοπῶν ζωῆς, ἂν οἱ ἀρχικοὶ ἔχουν ἐκπληρωθῆ ἢ—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότερο—ὅταν δὲν μποροῦν πλέον νὰ πραγματοποιοῦνται. Μιὰ ἄκκληρη γυναίκα π.χ. ποὺ χάνει τὸν ἄνδρα τῆς καὶ βρίσκεται ἔτσι χωρὶς σκοπὸ ζωῆς, ἂν μόνος σκοπὸς τῆς ἦταν ἡ φροντίδα γι' αὐτόν, χρειάζεται ἕνα σκοπὸ ὑποκατάστατο, μιὰ κάποια φροντίδα γιὰ κάτι. Δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση οὔτε νὰ τὸ σκεφθῆ κανεὶς αὐτὸ οὔτε νὰ τὸ ἐπιτύχη, χωρὶς ἐνθάρρυνση καὶ ἠθικὴ ἐπικουρία. Ἔχει ἀνάγκη γιὰ παρακίνηση καὶ συμπαράσταση. Ἐδῶ ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ δώσουν βοήθεια τὰ ὄργανα τῶν Κοινωνικῶν Ὑπηρεσιῶν.

— Συγγενὲς μέτρο, ποὺ κάποτε μπορεῖ νὰ συνδυασθῆ μὲ τὸ πρῶτο, εἶναι ἡ ἐξεύρεση ἀπασχολήσεως γιὰ τὸν ἡλικιωμένο· καλύτερα, ἡ ἀξιοποίηση τῶν δυνατοτήτων, ποὺ ὑφίστανται ἀκόμη, μὲ ἔργα ἀνάλογα πρὸς αὐτὲς—μικρότερης δηλαδὴ διάρκειας καὶ μὲ περιορισμένες ἀπαιτήσεις. Ἐξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας, γιὰ τὴν ὁποία ἤδη ἔχομε μιλήσει, ἡ δραστηριοποίηση μπορεῖ νὰ ἐπιδιωχθῆ μὲ συμμετοχὴ σὲ σωματεῖα καὶ ὀργανώσεις, μὲ τὴν ἴδρυση εἰδικῶν λεσχῶν κ.τ.δ. Τὸ πνεῦμα τοῦ μέτρου αὐτοῦ φυσικὰ δὲν εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἡ ἀξιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς παραγωγικότητας καθόλου καὶ τὴν πραγματολογικὴ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ψυχολογικὴ. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ βασικὰ μέτρα, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἱκανοποιοῦν τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κοινωνικὴ καταξίωση, ποὺ σημαίνει τὸ νὰ αἰσθάνεται ὅτι συμβάλλει ἀκόμη, ὅτι δὲν εἶναι ἀπόμαχος, δὲν πέρασε στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς.

— Πρὸς τὴν ἀνάγκη γιὰ ἐνασχόληση, γιὰ πλήρωση τοῦ κενοῦ χρόνου, ἀνταποκρίνεται ἡ ἐξεύρεση καὶ ὑπόδειξη ἐλαφρῶν ἐνασχολήσεων. Ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ ἐξεύρεσίν τους γίνεται ὕστερα ἀπὸ εἰδικὴ μελέτη τῆς ἀτομικῆς περιπτώσεως. Κατὰ κανόνα δὲν πρόκειται γιὰ εἶδη ἐνασχολήσεων τελείως νέα, γιατί σὲ προχωρημένη ἡλικία εἶναι δύσκολο νὰ καλλιεργηθοῦν ἐξ ἀρχῆς καινούρια διαφέροντα. Γι' αὐτὸ ἀναζητοῦνται τὰ παλιά, αὐτὰ ποὺ κάποτε ὑπῆρξαν καὶ ἔπειτα ἔχουν λησμονηθῆ ἢ ἀτροφήσει κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς βιοποριστικῆς δουλειᾶς. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε ἀνθοκομικὲς καὶ κηπουρικὲς ἐργασίες, κατάρτιση συλλογῶν ἀπὸ διάφορα ἀντικείμενα, ἐλαφρὴ δουλιὰ στὸ σπῆτι, χειροτεχνικὲς ἐργασίες, ἂν ἀντέχουν τὰ μάτια, δὲν τρέμουν τὰ χέρια κ.τ.δ. Παρόμοια ἐλαφρὰ ἔργα, χωρὶς νὰ προβάλλουν δυσανάλογες ἀπαιτήσεις στὴν καματηρότητα καὶ ἀντοχὴ τῶν ατόμων προχωρημένης ἡλικίας, δίνουν εὐκαιρία στὶς

ἀπομένουσες δημιουργικές δυνάμεις και ικανότητες να ἐκδηλωθοῦν και να ἀξιοποιηθοῦν.

Σε συνάφεια με τὰ παραπάνω μέτρα, εἴτε και ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτά, τεράστια σημασία για τὴν τόνωση τοῦ ἡθικοῦ τῶν γερόντων ἔχει ὁ ἐφοδιασμός τους με τεχνητὰ βοηθήματα, πού ἀναπληρώνουν ἀνεπάρκειες φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ὅπως γυαλιά, ἀκουστικά βαρηκοΐας κ.τ.ῶ.

— Ὅχι μικρότερη σημασία ἔχει ἡ βοήθεια για ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν κοινωνική ζωή, για συνέχιση τῆς ἐπαφῆς και ἀποφυγὴ κάθε ἀποξενώσεως ἀπὸ αὐτήν. Με βάση τὴν ἀπαίτηση αὐτή, οἱ Ὑπηρεσίες Κοινωνικῆς Προνοίας προσφέρουν δυνατότητες διάφορες για δημιουργία σχέσεων με ἄλλους ὁμηλικούς — πράγμα πού δὲν εἶναι πάντα εὐκολο και για ἀντικειμενικούς λόγους, ὅπως π.χ. στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, και για καθαρὰ ὑποκειμενικούς, πού ἀναφέρονται στὴ δυσκολία μερικῶν ὑπερηλικῶν να ἀποκοτῶν νέες σχέσεις. Τὸ μέτρο τῆς ἐπαφῆς με ἄτομα τῆς ἴδιας ἡλικίας περιορίζει τὸ συναίσθημα ψυχικῆς μοναξιᾶς και συγχρόνως παρουσιάζει πολλές πιθανότητες, ὁ ἡλικιωμένος να βρῆ κατανόηση σε ὠρισμένα σημεία, να πεισθῆ πρὸ πάντων, ὅτι και ἄλλοι περνοῦν τὶς ἴδιες μ' αὐτὸν δυσκολίες, ἔχουν τὰ ἴδια προβλήματα. Αὐτὸ διευκολύνει τὴν παραδοχὴ και τὴν ἀντιμετώπιση μερικῶν ἀναπότρεπτων καταστάσεων, στὶς περιπτώσεις πού ἀνθίσταται ψυχικά στο να τὶς παραδεχθῆ. Ἐπάνω σ' αὐτὲς τὶς ψυχολογικές βάσεις οἰκοδομεῖται ἡ ἄσκηση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καθ' ὁμάδες με ἡλικιωμένους, ἡ σύμπηξη τέτοιων ὁμάδων, ἡ λειτουργία ἐδικῶν λεσχῶν, ἡ φροντίδα για ψυχαγωγία και ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἡθικοῦ ἡλικιωμένων ἀτόμων στὰ πλαίσια τῆς ὀργανωμένης κοινῆς ζωῆς ὁμηλικῶν.

— Τελευταῖο ἀφήσαμε τὸ γενικώτερο μέτρο βοήθειας τοῦ ἡλικιωμένου ἀτόμου για τὴν καλύτερη δυνατὴ προσαρμογὴ του στο παρὸν και στὶς νέες καταστάσεις και σχέσεις πού δημιουργεῖ ἡ πάροδος τῶν ἐτῶν και ἡ καταβολὴ τῶν δυνάμεων. Ἡ βοήθεια για καλύτερη προσαρμογὴ ἐνδιαφέρει τὴν κοινωνική Πρόνοια ἰδίως σε ἔκτακτες περιστάσεις, ὅπως ὅταν πρόκειται για ἡλικιωμένους μετανάστες, για πρόσφυγες διαφόρων κατηγοριῶν, για θύματα θεομητιῶν, σεισμόπληκτους, πυροπαθεῖς, και γενικά για τὴν κάθε περίπτωση ἡλικιωμένου ἀτόμου, πού ὑποχρεώνεται ἀπὸ ἀνώτερη βία να ἀλλάξη χῶρο και τρόπο ζωῆς. Ἀλλὰ ἀκόμη και σε κοινότερες περιπτώσεις, ὅπως π.χ. ἂν πρόκειται για στέγαση και περίθαλψη γερόντων σε ἐδικὰ ἰδρύματα ἢ ἀκόμη και για ὑπερήλικα ἄτομα πού ζοῦν μαζί με τὶς οἰκογένειές τους, πάλι χρειάζεται πολλὴ ψυχολογικῆς φύσεως βοήθεια ἀπὸ τρίτα πρόσωπα, για να διευκολυνθῆ μιὰ κάποια προσαρμογὴ. Τὰ τρίτα αὐτὰ πρόσωπα μπορεῖ βέβαια να εἶναι και οἰκεῖοι τοῦ γέρου, μπορεῖ ὅμως να χρειάζεται και ἡ παρέμβαση ἐδικῶν προσώπων, ὅπως τῆς κοινωνικῆς λειτουργοῦ.

Στὶς τελευταῖες αὐτὲς περιπτώσεις, στὴν ἐργασία τῆς κοινωνικῆς λειτουργοῦ περιλαμβάνεται ἀπαραίτητα και ἡ διαφώτιση αὐτῶν, πού ζοῦν με τὸ γέρο, ἢ καθοδήγησή τους, για να μποροῦν να καταλαβαῖνουν τὰ προβλήματα του, τοὺς φόβους και τὶς ἀνησυχίες του· και να μπορέσουν ἔτσι και αὐτοὶ να παραδεχθοῦν ὠρισμένα δεδομένα, να ἀναπροσαρμόσουν τὶς ἀπαιτή-

σεις τους, και έτσι να αποφεύγονται παρανοήσεις, που τόση άβεβαιότητα και έλλειψη ασφάλειας κάνουν να αισθάνεται ο γέρος, και να λειανθούν ένδεχόμενες όξύτητες, που από το άλλο μέρος ύπονομεύουν τη γαλήνη και την ψυχική εύφορία στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.

Η διαφώτιση των ατόμων που συζούν με τον ηλικιωμένο και η ειδική φροντίδα της κοινωνικής λειτουργού γι' αυτόν, όταν δέν έχη οικογένεια, δίνουν τροφή και ίκανοποιούν την ανάγκη του για στοργή και συμπάρασταση. Η στοργή αποτελεί χωρίς άμφιβολία ανάγκη όλων των ηλικιών, παρουσιάζεται όμως έπιτακτική, εκεί που υπάρχει η αίσθηση της άδυναμίας και ανεπάρκειας, όπου σωρεύονται άστοχήσεις και άποτυχίες, όταν τον άνθρωπο τον συνέχη ο φόβος και η άγωνία. Και στα προχωρημένα γεράματα συμβαίνει όχι σπάνια να τα συναντούμε όλα μαζί.

Ακριβώς, αρχή και βάση κάθε βοήθειας, η πρώτιστη βοήθεια που μπορεί και πρέπει να προσφέρεται στο γέρο, είναι η εύκαιρία να έκφραση τους φόβους και τις άνησυχίες του, όσες του γεννά η κατάσταση και τα προβλήματά του. Μόνο ύστερα από παρόμοια ψυχική κάθαρση είναι δυνατόν να βοηθηθή ο ηλικιωμένος στην κατεργασία των προβλημάτων του, με σκοπό την παραδοχή μερικών άναπότρεπτων δεδομένων και την προσαρμογή του στα όσα τα δεδομένα αυτά του έπιβάλλουν. Όμως πολλές φορές, και μόνο το γεγονός ότι μπόρεσε να έκφραση τα συναισθήματά του, σημαίνει γι' αυτόν άπαλλαγή και άνακούφιση.

Με λίγες λέξεις μπορούμε να πούμε, ότι η ψυχική εύεξία των γερόντων προωθείται, αν εξασφαλισθούν τα ακόλουθα τέσσερα βασικά σημεία: "Υπαρξη κάποιου ενδιαφέροντος για κάτι πέρα από το ίδιο τους το άτομο, που γίνεται έτσι ο φορέας του ενδιαφέροντος για τη ζωή.—Σχέσεις με συνανθρώπους, που να τις χαρακτηρίζει πρό πάντων κατανόηση και συμπάρασταση, στοργή και σεβασμός—Αίσθηση κάποιας χρησιμότητας και προσφοράς άτομικής έργα δηλ. και σκοποί ζωής, σχετικοί με την έξυπνητέηση τρίτων προσώπων ή ιδεών—Παραδοχή των καταστάσεων, ανεπαρκειών, περιορισμών και άποστερήσεων που έπιβάλλουν τα πράγματα.

Το τελευταίο αυτό σημείο, που αποτελεί σε τελευταία άνάλυση θέμα ψυχικής προσαρμογής, είναι και το σπουδαιότατο. Έξαρτάται κατ' έξοχην από το ίδιο το άτομο, συναρτάται μάλλον προς τις μορφές ζωής που έχη άκολουθήσει στα χρόνια που διέρρευσαν. Όμως δέν είναι και άνάξια λόγου η έπικουρία που ξέρουν να προσφέρουν τα ειδικά πρόσωπα.

Πραγματικά, η ψυχική ύγεια των γερόντων, και γενικώτερα κάθε ανθρώπου που αρχίζει να ηλικιώνεται, θεμελιώνεται έπάνω στην όρθη στάση τους άπέναντι στη ζωή, έπάνω στην έναρμόνιση των άπαιτήσεων τους άπότη ζωή και τον έαυτό τους με τις ίδιες τους τις δυνατότητες. Ο Άμερικανός ψυχολόγος Stanley Hall, ο πρώτος που έγκαινίασε τη συστηματική μελέτη της γεροντικής ηλικίας από ψυχολογική άποψη (1), μάς μιλεί για κάποιο

1) Senescence, N.Y. 1924.

«άπογαλακτισμό». Ἀπογαλακτισμὸ ψυχολογικό, ἀπαραίτητο, ἂν πρόκειται τὰ χρόνια πού θὰ ἐπακολουθήσουν νὰ προσφέρουν ἱκανοποιήσεις. Μὲ τὴν παραστατικὴ αὐτὴ λέξη ἐννοεῖ ὁ Stanley Hall νὰ παύση ὁ γέρος νὰ ἐξαρτᾶται συναισθηματικά ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ νεότητα, νὰ χάσῃ ἀπὸ τὰ μάτια του ὅπωςδὴποτε τὴν εἰκόνα τοῦ ἀτόμου του ὡς νέου καὶ νὰ οἰκειωθῇ μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ παρόντος του. Νὰ ξεκόψῃ μὲ τὸν ἄνθρωπο τοῦ παρελθόντος του. Ἐὰν δὲ ζητήσῃ νὰ ζήσῃ ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἡλικίας του, ἂν οἱ σκοποὶ πού θὰ θέτῃ στὸν ἑαυτό του εἶναι τέτοιοι πού νὰ μπορῇ νὰ τοὺς φθάσῃ, τότε καὶ οἱ διαφεύσεις του θὰ περιορισθοῦν. Παραιτημένος ἀπὸ τὶς ἱκανοποιήσεις πού προσφέρουν τὰ νιάτα καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς, θὰ ἀντιμετωπίσῃ θαρραλέα τὴν πραγματικότητα, θὰ τὴν παραδεχθῇ καὶ θὰ περιορισθῇ στὶς ἱκανοποιήσεις πού ἐπιτρέπει ἡ ἡλικία του. Καὶ τότε θὰ διαπιστώσῃ ὅτι καὶ τὰ γεράματα ἐπιφυλάσσουν στὸν ἄνθρωπο τὶς χαρὲς καὶ τὶς ἀπολαύσεις τους.